

A Jászság kapuja, Jászfényszaru Régészeti tanulmányok Jászfényszaruról



„A régészet az egyetlen tudományág, amely arra törekszik,
hogy tanulmányozza az emberi viselkedést és gondolkozást anélkül,
hogy bármelyikkel közvetlen kapcsolata volna.”
(Bruce Graham Trigger)

Hild Viktor és Kiss József emlékére

A Jászság kapuja, Jászfényszaru

Régészeti tanulmányok Jászfényszaruról

A kötet a Jászfényszaruért Alapítvány megalakulásának
negyedszázados jubileuma alkalmából jelent meg.

Jászfényszaru
2019

Szerkesztette:
Gulyás András Zoltán

Társszerkesztő:
Tóth Tibor

Nyelvi lektor:
Botkáné Sárközi Ildikó (93–124. oldal)
Kotánné Kovács Tímea

A kötet megjelenését támogatták:
Jászfényszaru Város Önkormányzata
Jászfényszaru Ipari Centrum Kft.
Jászfényszaruért Alapítvány
Fényszaruiak Baráti Egyesülete
Szűcs Mihály Huszárbandérium
Sándor Csilla, Budaörs
Zielbauer János, Budapest
és a könyv előfizetői

A címlapon:
Kulcstartó

Bronzból öntött szerelmespárt ábrázoló gótikus kulcstartó része.
XV. század, Jászfényszaru–Szeméttelep I.
Fotó: Gulyás András Zoltán

ISBN 978-615-80885-2-7

Felelős kiadó:

Mészáros László

Dr. Voller Erika

Jászfényszaruért Alapítvány kuratóriumának elnöke

Dokumentumszerkesztés:
Bagi László

Készült:
Prime Rate Kft. Budapest

A kötet szerzői:

Bíró Gyöngyvér

régész, tanársegéd, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszék

Búr Luca

antropológus, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem,
Magyar Nemzeti Múzeum, Régészeti Örökségvédelmi Központ

F. Kovács Péter

régész – muzeológus, Szolnok, Damjanich János Múzeum

Dr. Farkas Kristóf Vince

történész – muzeológus, Jászberény, Jász Múzeum

Gulyás András Zoltán

régész – muzeológus, Jászberény, Jász Múzeum

Gutay Mónika

régész – muzeológus, Eger, Dobó István Vármúzeum

Dr. Hoppál Krisztina

régész, Budapest – Szeged, MTA-ELTE-SZTE Selyemút kutatócsoport

Kerékgyártó Gyula

amatőr terepkutató, Jászberény

Dr. Langó Péter

régész, tudományos munkatárs, Budapest, MTA Régészeti Intézet

Larsson Nicklas

régész, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum

Dr. Madaras László

régész – muzeológus, Szolnok, Damjanich János Múzeum

Mali Péter

régész – muzeológus, Szolnok, Damjanich János Múzeum

Dr. Masek Zsófia

régész, tudományos segédmunkatárs, Budapest, MTA Régészeti Intézet

Mészáros László

Jászfényszaruért Alapítvány elnöke, nyugalmazott címzetes főjegyző

Polgár Zoltán

régész – muzeológus, Szolnok, Damjanich János Múzeum

Schilling László

régész, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum

Dr. Selmeczi László habil

nyugalmazott megyei múzeumigazgató, címzetes egyetemi docens, etnográfus és régész

Skriba Péter

régész, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum

Tóth Tibor

helytörténész, Jászfényszaru, nyugalmazott kulturális menedzser

Tartalomjegyzék

A kötet szerzői	3
Tartalomjegyzék	4
Dr. Selmeczi László: A Jászság kapuja, Jászfényszaru: Régészeti leletek, kulturális emlékek Jászfényszaruról	5
Dr. Langó Péter: Jászfényszaru régészeti kutatása	9
Gutay Mónika – Gulyás András Zoltán – Kerékgyártó Gyula: Paleolitikus lelőhelyek a Jászságban	18
Gutay Mónika – Gulyás András Zoltán – Kerékgyártó Gyula: Felső paleolitikus, Epigravettien vadásztelep Jászfényszaru–Szeméttelap I. lelőhelyen	26
F. Kovács Péter – Gulyás András Zoltán – Mali Péter: A mai Jászfényszaru vidéke az őskorban	30
Dr. Masek Zsófia: Jászfényszaru és környékének római kori régészeti emlékei	46
Skriba Péter – Larsson Nicklas: Szarmaták a 32. út mentén. Jászfényszaru–Hatvani-határ és Jászfényszaru–Pipis-halom lelőhelyek	79
Gulyás András Zoltán – Dr. Masek Zsófia: Jászfényszaru–Szeméttelap I. (Jászfényszaru–Nagy-Agyagos) lelőhely bemutatása	89
Dr. Farkas Kristóf Vince: A szarmata sánc-árokrendszer és Jászfényszaru	93
Dr. Madaras László: Az avar kor a Jászságban (567/568 – IX. század első évtizedei)	103
Schilling László: Avar kori temetőrészlet Jászfényszaru–Csépe-lapos II. lelőhelyről	113
Búr Luca: Jászfényszaru–Csépe-lapos II. avar kori temetőrészlet antropológiai elemzése	120
Dr. Langó Péter: 10. századi emlékek Jászfényszaru határából	125
Bíró Gyöngyvér: A mai Jászfényszaru területe az Árpád-korban	134
Dr. Selmeczi László: A jászok	155
Polgár Zoltán: Jászfényszaru–Gyékényes II.	185
F. Kovács Péter – Dr. Hoppál Krisztina: Jászfényszaru–Gyékényes IV. szarmata lelőhely	186
F. Kovács Péter – Gulyás András Zoltán: Jászfényszaru–Béke Tsz Árpád-kori lelőhely	187
Katalógus	189
Színes mellékletek	213
Mészáros László – Tóth Tibor: Jászfényszaruért Alapítvány tevékenysége – negyedszázad a városért, Jászfényszaruért 1994–2019	225

Jászfényszaru és környékének római kori régészeti emlékei¹

1. kép: A szarmata kori lelőhelyek vázlatos elhelyezkedése Jászfényszaru területén

Bevezetés

Jászfényszaru szarmata kori régészeti anyagának bemutatásakor jelenleg egyszerre vagyunk könnyű és nehéz helyzetben. A településről és határából származó régészeti anyagot Prohászka Péter helytörténeti tanulmánya 2000-ben minden részletre való tekintettel összefoglalta, és azt történeti keretekbe is ágyazta.² A szarmaták történelméről és régészeti anyagáról az elmúlt évben egy kiemelkedő jelentőségű kötet jelent meg

¹ A tanulmány az NKFI/OTKA K 111-853, valamint a K 124944 projektek támogatásával készült.

² PROHÁSZKA P. 2000.

Istvánovits Eszter és Kulcsár Valéria tollából.³ Ezért jelen tanulmány csak rövid történeti összefoglalást ad, és inkább a Jászfényszaru környéki új régészeti eredményekre, valamint a mai kutatási feladatokra koncentrálnak.

A Jászfényszaru területére eső régészeti lelőhelyekről ismeretanyagunk az elmúlt 20 évben megtöbbszöröződött. Ennek egyik okát a település ipari beruházásai alkotják, hiszen hasonló nagyberuházások területén régészeti megelőző feltárások elvégzését írják elő az örökségvédelmi szabályozások. Részben hozzájuk kapcsolódóan, részben országos léptékű fejlesztések következtében Jászfényszaru területén az infrastruktúra folyamatos fejlesztése is zajlik, amelyekhez szintén nagyobb mennyiségű megelőző feltárás, leletmentés és régészeti megfigyelés köthető. Ezek főbb eredményeit az Olvasó a kötet egyéb lapjain részletesen is megtalálja.

Az ismeretanyag ugrásszerű növekedésében a másik fontos tényezőt a topográfiai kutatások – és azok szakszerű dokumentálása – alkotják. Közel húsz évvel ezelőtt vetette papírra Prohászka Péter a következő sorokat: „Jászfényszaru közelebbi és távolabbi környékén számos szarmata lelet ismert, azonban elsősorban még ma is a Hild Viktor által gyűjtött anyagra vagyunk utalva... A sírokkal szemben nem állnak rendelkezésünkre a szarmata településekre vonatkozó adatok, mivel a megfelelő kutatás ehhez nem történt meg.”⁴ Ezzel a helyzetképpel szemben ma Jászfényszaru területén csaknem 100 régészeti lelőhelyet tartunk nyilván. Ezek jelentős részén szarmata kori megtelepedés is regisztrálható. A fejlődés elsősorban a helytörténeti kutatásnak köszönhető (a folyamatról lásd Langó Péter tanulmányát jelen kötetben). Másodsorban a nagyberuházások régészeti feladatvégzése előtti terepbejárások is gazdagítják és pontosítják adatainkat a lelőhelyekről és azok digitális nyilvántartásáról. Ezek az adatok ma már lehetőséget teremtenek arra, hogy a római kori lelőhelyeket új nézőpontból áttekinthessük.

Történeti összefoglalás

A szarmaták a Kr. e. 7. évszázadban tűntek fel az írott forrásokban, majd a szkíták után évszázadokig uralták a Kelet-európai-síkságot és a Kaukázus előterét. A szarmata megnevezés több törzs, népcsoport gyűjtőneve lehetett. A szarmatával rokon nyelveket beszélő népek egykor hatalmas területen éltek a Kárpát-medencétől Közép-Ázsiáig. Mára ezeknek az iráni eredetű nyelveknek többsége kihalt (pl. szkíta, szarmata, szogd, khorezmi), legközelebbi élő nyelvrokonuknak az oszét nyelv tekinthető.

A Kr. u. 2–3. században a Kelet-európai-síkságon nagy változások zajlottak, és a keleti szarmaták hatalmának leáldozott. Innentől a római kor végéig az alföldi szarmaták az iráni világ utolsó, szigetszerű maradványát alkották az ókori Európában.

A Magyarország területén megtelepedett népeket a szarmata mellett jazig néven is

³ ISTVÁNOVITS E. – KULCSÁR V. 2018. A kötet hozzáférhető a világhálón a következő elérhetőségen: http://real.mtak.hu/80406/1/Szarmata_web.pdf

⁴ PROHÁSZKAP. 2000, 9, 15.

említi a római források. A szarmata csoportok között Sztrabón (Kr. e. 1. sz. második fele – Kr. u. 1. század első fele) említi először a jazigokat, akik akkoriban a legnyugatibb szarmata törzset alkották, azaz valahol a Kárpátoktól keletre kereshetjük szálláshelyeiket. Ez a népcsoport – vagy egy részük – költözött be a Kárpát-medencébe a Kr. u. 1. században, valószínűleg Kr. u. 18/19. vagy Kr. u. 50 körül. A Kárpát-medence keleti részét ekkoriban kelta és dák népcsoportok lakhatták. A legerősebb politikai hatalom a Burebista/Boirebisztasz által a Kr. e. 1. században alapított dák királyság volt, amely az Al-Duna-vidékét és Erdélyt is uralta, és a római források alapján fennhatósága az alföldi területekre is kiterjedt.

A szarmata „honfoglalás” nehezen rekonstruálható folyamat: lehetséges, hogy a szarmaták áttelepülésének hátterében római szövetséget sejtethetünk. Ennek célja a politikai helyzet stabilizálása lehetett a térségben, a frissen megalapított és pacifikált Pannonia provincia előterében. Lehetséges, hogy Róma az alföldi hatalmi vákuumot egy vele szövetséges és a dákok „háta mögé” telepített lovas nép betelepítésével kívánta megszüntetni. Ugyanakkor az is valószínű, hogy a jazigok „kalandozásaik” során zsoldosként ismerték meg először a Kárpát-medencét, a későbbi avarokhoz és a honfoglaló magyarokhoz hasonlóan. Kr. u. 50 körül a kvád király, Vannius kíséretében találjuk őket: ez a királyság a Morva-vidékre és az Északnyugati-Kárpátok előterére lokalizálható. Ezt az időszakot követhette beköltözésük, amely évtizedekig elhúzódó folyamat is lehetett. Az alföldi jazigok a római külpolitikában csak az 1. század második felétől kezdenek jelentősebb szerepet játszani, amely szintén az elhúzódó beköltözés mellett szóló érv.

A szarmata-római viszonyt évszázadokig a békés szövetségi viszony és a háborús konfliktusok váltakozása határozta meg. Traianus dák háborúi idején például római szövetségben, a dákok ellenfeleként találjuk őket (103–106). A markomann-szarmata háborúk idején a többi barbár (azaz birodalmon kívüli) néppel együtt támadták meg a Római Birodalmat (166–180). Ebben a hosszú háborúban a Rajna-vidéktől a Duna torkolatáig a birodalom határán élő összes nép részt vett, a szarmaták egy hadjárat során pedig Itáliát is felprédálták. Később, a 3. században Kelet-Pannoniában végeztek olyan súlyos pusztítást, hogy annak régészeti nyomait már több dunántúli településen is kimutatták (258–260. évi betörés). Ez a válságos időszak összefügg a keleti barbár népek újabb betöréseivel, valamint Dacia feladásával, megszűnésével is (270 körül). A 170 éven át Pannonia, Dacia és Moesia provinciák közé beékelődött alföldi szarmaták erős és nagyon intenzív kereskedelmi és gazdasági kapcsolatokat alakítottak ki a Római Birodalommal. 270 után a késő római korra ez a kapcsolatrendszer átalakult, emellett a szarmaták közvetlenül is ki voltak téve a keletről érkező népek támadásainak, ill. kulturális hatásainak is.

A szarmatákkal folytatott harcok közben számos császár vagy később császárrá vált katonai vezető fordult meg az Alföldön. 322-ben például egy pannoniai betörés után I. Constantinus (Nagy Konstantin) személyesen vezette a római büntetőhadjáratot az

Alföldre. Tíz évvel később a szarmaták már Constantinus segítségét kérve, római szövetségben győzték le a keletről az Alföldre támadó gótokat (332, csata a Maros völgyében). Később egy súlyos, hosszan tartó beháborúról tudunk, amelyet a rómaiak sokáig sikertelenül próbáltak lecsendesíteni. Ennek egyik fejezete során az Alföldön – valahol az Aquincummal szembeni síkságon – II. Constantius császár is csaknem ottmaradt a csatamezőn. A szarmaták utolsó nagy pannoniai betörése 375-ben történt, a hunok elől menekülő népek nagy népvándorlásának nyitányaként.

Az alföldi szarmatákat végül a Hun Birodalom olvasztotta magába. Az alföldi lakosság részben a hunok alattvalójává válhatott, míg más néptörödékek nyugatra menekülhettek. Utoljára az Attila halála után (454) a Kárpát-medencében kitört háborúk végén, 469-ben hallunk róluk és utolsó, írott forrásokban említett királyaikról.

Szarmata kori lelőhelytopográfia Jászfényszaru területén

A régészeti kutatásban a lelőhelyek pontos topográfiai helyzetének publikálása összetett kérdést alkot. A lelőhelyek országos (és világ-) szintű fosztogatása miatt a régészeti lelőhelyek helyszínének nyilvánosságra hozása meggondolatlan döntésnek tűnhet. Erről elsősorban a hobbi fémkereső műszeres kutatás robbanásszerű elterjedése tehet, amely hazánk egyik legsúlyosabb örökségvédelmi problémája a 21. század elején. Ugyanakkor Magyarországon az elmúlt években számos előremutató kezdeményezés született a fémkeresőzéssel kapcsolatban, amelyek nemcsak szakmailag lehetnek gyümölcsözőek, hanem a szakmai és a múzeumbarát közösséget egyaránt építik, egymáshoz közelebb hozzák.⁵ Ez a folyamat, a múzeumokkal folyamatos kapcsolatot tartó és szerződésben álló fémkeresős közösség kiépítése az elmúlt években a Jászságban is megindult.

Ellenértve a védekező és bezárkózó megközelítéssel szemben, hogy a lelőhelyek ismerete segítheti a régészeti örökség védelmét, például a múzeumokba laikusok által beszolgáltatott régészeti anyag lokalizációját, és elősegíti a beruházások tervezhetőségét. Az ismeretanyag közzlésére azonosítási okok miatt is szükség van.



*2. kép: Fémkereső műszer használata feltárás közben (Szeméttelen I.)
Fotó: Ilés-Muszka Andrea
A fotón Kupor Zoltán látható*

⁵ RÁCZ T. 2017; BÍRÓ et al. 2018.

Számos régi feltárás esetében például az egyetlen forrást a lelőhely helyzetéről a régi publikációk tartalmazzák, mert a dokumentációs anyag gyakran elveszett, vagy felkutatása nehézségekbe ütközik. Emellett közvélekedés a szakmai közösségben, hogy a fémkeresősök és „amatőr régészek” a határt és a régészeti lelőhelyeket gyakran a régészeknél is jobban ismerik.

A régészeti lelőhelyek megismerésének és nyilvántartásának érdekében – ugyan más történeti és kultúrpolitikai körülmények között – jött létre a Magyar Régészeti Topográfia vállalkozása is, amely nem kevesebbet, mint az ország összes régészeti lelőhelyének feltérképezését tűzte ki célul. Az évtizedes munkák következményeképpen számos járás kötete készült el és jelent meg nyomtatásban. A felhalmozott információmennyiségre számos topográfiai jellegű kutatás épült az elmúlt évtizedekben. Az MRT öröksége máig hasznosul, és a kezdeményezés modern igényeknek megfelelő megújítása folyamatosan napirenden van.⁶ A lelőhelyek topográfiai helyzete tehát információforrás, pontosabban a legfontosabb és legalapvetőbb szakmai forrásbázisunk.

Az ismert régészeti lelőhelyek nyilvántartása korlátozottan ma már a Magyar Nemzeti Múzeum régészeti adatbázisában bárki számára hozzáférhető, a szakmai közösség számára pedig részleteiben is megismerhető.⁷ A jászfényszarui lelőhelyek adatai is szerepelnek a közhiteles lelőhely-nyilvántartás digitálisan elérhető, különböző szintű hozzáféréssel kutatható adatbázisában. Így az ismert régészeti lelőhelyek nyilvánosságra hozatalával a szerző véleménye szerint nem sokat kockáztatunk.

Jászfényszaru határában a különböző régészeti korokon belül valószínűleg a szarmata kori lelőhelyek a leggyakoribbak. A helyzet az Alföld nagy területein hasonló. Ez legjobban a jól kutatott Békés megye adatai alapján látszik. A sarvasi járás esetében a lelőhelyek 23%-a szarmata kori. Ezt néhány százalékkal lemaradva követi az Árpád-kor, majd az avar kor.⁸ Egyéb durva becslések is arra utalnak, hogy az alföldi lelőhelyek negyede-harmada római kori szarmata lelőhely (is), azaz mintegy 400 év leforgása alatt keletkezett.

A szarmata kori lelőhelyek értékelése, keltezése gyakran nehéz szakmai kihívást jelent. A közöletlen, feldolgozásra váró anyagok mennyisége rengeteg, a szakemberek száma hagyományosan kevés. Ráadásul a szarmata kor régészetének kutatási eredményei nyilvánvalóan nem jutnak el olyan mértékben a társadalom felé, mint például az avar kort vagy a magyar honfoglalás korát érintő kutatások. A 21. századi megelőző feltárásokkal kapcsolatban sajnos el-elhangzik, hogy vajon mekkora szükségünk van még egy „sokadik” szarmata település feltárására. Éppen ezért választottam fő témámnak a jászfényszarui lelőhelyek topográfiai bemutatását. (1. kép) Tanulmányom reményeim szerint rámutat arra, hogy számos kérdésünk éppen a sűrű lelőhelyhálózattal, a nagyszámú települési emlékekkel kapcsolatos, amelyek nélkül az Alföld római korát nem ismerhetjük meg.

⁶ BENKŐ et al. 2017.

⁷ <https://archeodatabase.hnm.hu>

⁸ VADAY A. 2003, 5. kép.

Északi határ

Jászfényszarutól északra a Zagyva-völgy kiszélesedő, lápos-mocsaras területet alkotott a folyó szabályozása és a lecsapolások megindulása előtt. A város északi közigazgatási határába eső lelőhelyeink ennek a széles völgynek a keleti peremén sorakoznak, amely nagy vonalakban a 32-es úttal és a vasút vonalával esik egybe.

A 32-es számú főút szélesítése és megerősítése miatt az út mentén nagyszabású régészeti munkálatok zajlottak 2014–2015 folyamán. Az MNM Nemzeti Örökségvédelmi Központ (2015-től az MNM) munkatársai számos lelőhelyet kutattak meg. A megelőző régészeti feltárások előtt a helyszíneket adatgyűjtéssel és terepbejárással azonosították, majd geofizikai kutatásokat és próba-feltárásokat végeztek. Az eredményeket a beruházás régészeti érintettségét áttekintő Előzetes Régészeti Dokumentációban összegezték. A beruházással veszélyeztetett lelőhelyrészek teljes megelőző feltárása, ill. régészeti megfigyelése 2015-ben zárult le. (3. kép)



3. kép: Településrészlet feltárása a nyomvonalas szelvény bővítése közben (Hatvani-határ) Fotó: Skriba Péter

A községhatár mellett, legészakabbra és Heves megyébe is áthúzódva, a Jászfényszaru–Hatvani-határ lelőhely helyezkedik el. Itt többek között nagy kiterjedésű szarmata kori települést és temetőt tárt fel Skriba Péter és Larsson Nicklas a 32-es út vonalában.⁹ A feltárás a település központi magját teljes hosszában átvágta. A földbe mélyített és földfelszíni épületek, gödrök, árkok, füstölökemencék és kutak egy az Alföldön általánosan elterjedt, mezőgazdasági termelésre és állattenyésztésre berendezkedett, letelepedett népesség településképét tárják elénk (4–5. kép). Ez a lelőhely a szarmata települések megjelenési formái közül a sűrű, intenzíven és több perióduson át lakott, nagy méretű falusias telepek közé tartozik.

A településtől északra és délre is előkerült egy-egy temetőrészlet, amelyek a fizikai közelség miatt valószínűleg a településen élt közösség temetkezőhelyszínei lehettek. Közülük a déli a nagyobb kiterjedésű, amelyhez mintegy legalább 20 körárkos–halmos temetkezés tartozott. A szarmata sírok rítusa csontvázas: az általában nyújtott pozícióban elhelyezett temetkezések dél–északi fektetésűek, azaz az elhunyt feje a sír déli oldalán helyezkedett el. Ezt általában az iráni népek tűz- és napkultuszával magyarázzuk.

⁹ Magyar Nemzeti Múzeum (a továbbiakban: MNM) Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/2113>, 2019. augusztus 14. Lásd e kötetben: Skriba Péter – Larsson Nicklas: Szarmaták a 32. út mentén. Jászfényszaru–Hatvani-határ és Jászfényszaru–Pipis-halom lelőhelyek.

Jellemző, hogy a temetkezések egy részét körülárkolták, és följük kisebb-nagyobb halmokat emeltek. A kisebb, sekélyebb halmok ma már többnyire nem azonosíthatók a régészeti feltárások előtt, rájuk csak a körülárkolás szokása figyelmeztet. Az árkok a sír tengelyének vonalában általában megszakadnak, és a fej felőli, déli oldalon „bejárattal” rendelkeznek. A körárkok és főként a bejárat szerepe, funkciója bizonytalan: a temetési szokásokkal, emlékező rítusokkal vagy a túlvilági hittel is összekapcsolható lehet.

A szarmata temetőben a körárkos–halmos temetkezések között általában további



4. kép: Épület dokumentációja bontás közben (Hatvani-határ) Fotó: Kolonits László

„jelöletlen” sírok is találhatóak (azaz a sírjelölésnek esetükben régészeti nyoma nem maradt). Ez a Hatvani-határban is így történt: a körárkok már a geofizikai felmérésen is kibontakoztak, de közöttük további jelöletlen sírok is belestek a feltárás nyomvonalába. A nagyobb temetőben gyakori, hogy a sírok egy-egy nagyobb halom- vagy körárkos sír köré rendeződnek. A temetők a településekhez hasonlóan a társadalom több rétegű, hierarchikus szerkezetére utalnak.

Egy-egy temetőben gyakran hosszú időn keresztül temetkeztek, de a sírok a nagy mértékű fosztogatás és az anyagi kultúra nagy mértékű folytonossága miatt nehezen keltezhetőek. A szarmata sírokból többnyire



5. kép: Épületjelenségek finombontása (Hatvani-határ) Fotó: Skriba Péter

viseleti elemeket, ékszereket találunk, valamint egy-egy kisebb cserépedényt (étel- vagy italmellékletet), amelyet általában a lábhoz helyeztek el. A nők viseletére jellemző a színes gyönggyel gazdagon kivarrt ruházat. A férfisírokból fegyvermellékletekre is számíthatunk (lándzsa, hosszú kétélű kardok, nagyon ritkán nyilak vagy pajzsdudor). A temetkezésekben viszonylag gyakran találkozunk római bronz- vagy ezüstérmekkel, amelyeket általában az elhunyt keze ügyébe helyeztek – ahogy a Hatvani-határ

egyik sírja esetében is. A sírokból kifejezetten gyakoriak a római eredetű tárgyak, amelyek elsősorban a provinciákkal való kereskedelem segítségével juthattak a szarmata területekre. A római tárgyaknak egy kisebb csoportja feltehetően nem kereskedelmi forgalom részeként,

hanem más utakon (diplomáciai ajándék, zsákmány, személyes közvetítés) kerülhetett el az Alföldre. A Hatvani-határban egy ilyen különleges tárgy, egy római gemma – vésett díszítésű drágakő – is előkerült, amelyen egy antik mitológiai alakot ábrázoltak.

A Hatvani-határtól kissé délre, szintén a 32-es út vonalában helyezkedik el a Csépe-lapos I. kis méretű szarmata kori lelőhely. A próbafeltárás során régészeti korú jelenségek nem kerültek elő, a település az úttól keletre eső enyhe dombvonulaton húzódhat.¹⁰ Szintén az északi határban, a Ludas-tó északi oldalára eső kisebb kiemelkedéseken, egymás közelében helyezkedik el a Nagy-Bika-halom II.¹¹ és a Ludas¹² régészeti lelőhely. Mindkét helyszínen terepbejárással azonosítottak szarmata kori lelőhelyet; lehetséges, hogy valójában egy település részeit alkották.

A régészeti lelőhelyek az Alföldön számos igen mélyen fekvő, az újkorban gyakran vízjárta területeken is előfordulnak, jelezve számunkra a táj egykori és periodikusan változó környezeti adottságait. A szarmata kori lelőhelyek kifejezetten gyakran húzódnak le az igen mélyen, vízjárások közelében fekvő ártéri síkságokra is. Ilyen környezet jellemzi a Szilfa I–II. lelőhelyeket.¹³ Ezek a 19. században Só-mocsárnak nevezett területtől északra húzódnak a folyóvízi agyagos terület kisebb kiemelkedésein, és a Zagyva egyik keleti ősmedrét szegélyezik. A közeli, hasonló fekvésű Szilfa III. lelőhelyen bronzkori és avar kori lelőhely rejtőzik, így elmondható, hogy a mélyen fekvő, áradmányos terület több időszakban is alkalmas volt a tartós emberi megtelepedésre. Mindhárom lelőhelyet csak helyszíni szemléből, felszíni gyűjtésből ismerjük.

A határ régészetileg kifejezetten intenzív területei közé tartoznak azok a homokos dombhátak, dombláncolatok, amelyek az ős Zagyva ártéri területeit keletről lezárták. Ezek a térszínnek ármentes partot alkotva biztosíthatták a megtelepedésre, és a folyó menti fő közlekedési utak kialakítására egyaránt alkalmas területet.

A Hatvani-határtól délre a következő nagyobb hasonló topográfiai egység a Rókaljukak és a Nagy-Bika-halom környékére eső, az ártéri területre határozottan benyúló földnyelv. Területére számos lelőhely esik, amelyek a Rókaljukak I–II.,¹⁴ a Vontatóhalom IV–VII.,¹⁵ és a Nagy-Bika-halom I., III. nevet viselik. Csaknem mindegyiken regisztráltak római kori település jelenlétét. A vasúttól nyugatra esők csak terepbejárással kutattak, kivéve a Nagy-Bika-halom környékéről ismert szarmata kori csontvázas sírt.

¹⁰ MNM Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/2115>, 2019. augusztus 14.

¹¹ MNM Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/45448>, 2019. augusztus 14. A lelőhely valójában a Kis-Bika-halom közelében található.

¹² MNM Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/45889>, 2019. augusztus 14.

¹³ MNM Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/46023>; <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/46029>, 2019. augusztus 14.

¹⁴ MNM Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/45462>; <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/45455>, 2019. augusztus 14.

¹⁵ MNM Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/45878>; <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/45883>; <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/45964>, 2019. augusztus 14. A lelőhelyek valójában a Nagy-Bika-halom közelében találhatók.

Az 1969-ben feltárt anyag közöletlen.¹⁶ A Rókalyukak és Nagy-Bika-halom környékén számos kurgán nyilvántartott, amelyeket a mezőgazdasági művelés folyamatosan pusztít. A kurgánok védelmét, művelésből való kivonását régóta szorgalmazzák, főként azóta, hogy Kolozs István 1996-ban elszántott emberi csontmaradványokat talált az egyik helyszínen. A kurgánok rézkoriak lehetnek, amelyekre a római korban rátelepültek; de esetleg egy nagyobb szarmata kori halomsíros temető is húzódnak a területen.



6. kép: Lehumuszott településrészlet a kézi bontás megkezdése előtt (Nagy-Bika-halom I.)

Fotó: Larsson Nicklas

A közeli, 32-es utat keresztező lelőhelyeket az elmúlt években régészeti feltárások is érintették az északabbi lelőhelyekhez hasonlóan. A Nagy-Bika-halom I. és III. lelőhelyeket egyaránt szarmata telepként tartjuk nyilván. Területükön Larsson Nicklas próbaásatást, majd az I. lelőhelyen régészeti megfigyelést is végzett 2014–2015-ben (6. kép).¹⁷ A Nagy-Bika-halom III. próbafeltárása negatív eredménnyel zárult, a települést a nyomvonal nem érintette. A Nagy-Bika-halom I. próbakutatása ezzel szemben pozitív eredménnyel végződött, holott a lelőhely a helyszíni szemlék alapján az út közelében helyezkedett el, de nem érintette azt. A lelőhelyen kis intenzitású, csekély leletanyagú szarmata kori településrészt – épületeket, gödröket, árkokat – tártak fel.

A vasútállomástól északnyugatra a 32-es út egy rövid szakaszon új nyomvonalat kapott. Az ívkorrekció a Csépe-Lapos II. és a Vasútállomás lelőhelyeket érintette. A Csépe-Lapos II. lelőhelyen Nagy Nándor Norbert végzett próbaásatást, majd régészeti felügyeletet 2014-ben.¹⁸ A lelőhely legjelentősebb emléke a régészeti megfigyelés közben előkerült középső és késő avar kori temető,¹⁹ amelynek sírjai közt egy korábbi szarmata kori település 30 régészeti jelensége is előkerült. A gödrök elszórtan helyezkedtek el a felszínen, és kevés keltezésre alkalmas leletanyagot szolgáltatottak. A terepbejárás adatok alapján a település magja kívül esett a nyomvonalon. A Vasútállomás elnevezésű lelőhelyen szintén Nagy Nándor végzett próbafeltárást és szakfelügyeletet 2014-ben. A nyomvonal itt is a szarmata kori lelőhely szélét érintette, csak néhány, valószínűleg szarmata

¹⁶ MNM Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/24215>, 2019. július 24. Szabó János Győzőhöz kötött tevékenység, de a sírt nem régész tárta fel, pontos lokalizációja bizonytalan.

¹⁷ MNM Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/2112>; <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/2114>, 2019. augusztus 15.

¹⁸ MNM Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/2117>, 2019. augusztus 15.

¹⁹ Lásd e kötetben: Schilling László: Avar kori temetőrészlet Jászfényszaru–Csépe-lapos II. lelőhelyről.

kori településjelenség került elő a kutatás során.²⁰

Az ártér keleti peremét szegélyező kiemelkedések közül a következő jelentősebb egység a Vontatóhalom és környéke, amelyen szintén sűrűsödnek a régészeti lelőhelyek. A nyugatiakat elsősorban helyszíni szemlékből és roncsolásmentes kutatásokból ismerjük, míg a dombvonulat keleti részére eső lelőhelyeket ezen a részen is érintették az útfelújítási munkák.

Vontatóhalom II. lelőhelyen, amely magára a halom területére esik, helyszíni szemlék eredményeképp ismerünk szarmata kori telepet.²¹ A lelőhely közelében, a Vontatóhalomtól északra szarmata temetőt tartunk nyilván (Vontatóhalom VIII.). A halom környezetében az adataink alapján a rézkori és középkori megtelepedés tűnik jellemzőnek és intenzívnek. A dombvonulat másik végén található Vontatóhalom III. többkorszakos lelőhelyeken szintén rézkori emlékek és középkori település mellett regisztráltak a szarmaták megtelepedését.²² A halom környezetében, a Rusai-tanya lelőhelyen, viszonylag mély fekvésű területen, nagy kiterjedésű szarmata kori település, és szórványos embercsontok alapján feltételelesen szarmata kori temető nyomait jegyezték fel.²³

A közeli Barátok tava lelőhelyen középkori templom és település maradványai találhatóak, szarmata kori település társaságában.²⁴ A Barát-tó mára eltűnt, de helyszíne pontosan lokalizálható.²⁵ Erről a lelőhelyről szarmata kori temető szórványos leleteit is ismerjük. A Barátok tava, Szele Flór szőlője lelőhelyről Hild Viktor mentett meg néhány leletet.²⁶ A templom romjai az egykori szőlőben rejtőztek. A leírás alapján egyértelmű, hogy a szarmata leletek ugyaninnen, Szele Flór tanyája és szőlője területéről és részben az épületromok közül kerültek elő.

A Barátok tava szarmata kori anyagának egy része sírkerámia, az edények alapján legalább négy sír pusztulhatott el. Egy nagyobb méretű, széles szájú, gömbös testű edény, valamint egy kisebb széles szájú, szűk talpú bögre valószínűleg a 2–3. századra keltezhető.²⁷ Két kis kézzel formált bögre keltező értékkel nem bír a szarmata koron belül.²⁸ Az egyik edénytöredék egy nagyobb hombár, esetleg palack vagy korsó töredéke.²⁹ Nincs kizárva, hogy településanyaghoz tartozzon, mert a tárolóedények a sírokban nem fordulnak elő. Három orsógomb, valamint gyöngyök is tartoztak az együtteshez. Az orsógombok közül az egyik aszimmetrikus, bikónikus orsógomb, amely

²⁰ MNM Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/2118>, 2019. augusztus 15.

²¹ MNM Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/45300>, 2019. augusztus 15.

²² MNM Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/45308>, 2019. augusztus 15.

²³ MNM Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/46003>, 2019. augusztus 15.

²⁴ MNM Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/45313>, 2019. augusztus 15.

²⁵ STANCIK I. 1975, 102; KISS J. 2000, 230–231.

²⁶ STANCIK I. 1975, Kat. 45., 100–101; VADAY A. 1989, Kat. 95; PROHÁSZKA P. 2000, 15.

²⁷ VADAY A. 1989, Kat. 95. 1–2, T. 41. 1–2.

²⁸ VADAY A. 1989, Kat. 95. 3–4, T. 41. 3–4.

²⁹ VADAY A. 1989, Kat. 95. 9, T. 41. 6.

jellemzően a korai és a középső szarmata kori anyagokban van jelen.³⁰ A gyöngyök közt 15 darab színes üvegyöngy, valamint nagy méretű, hordó alakú kalcedonyöngyök fordultak elő, de ezek ma már nem azonosíthatók a szolnoki múzeum gyűjteményében. Összességében a lelőhelyről késő szarmata kori anyag nem mutatható ki, a lelőhely elpusztult része 2–3. századi lehetett.

Szarmata kori település húzódik a Vontatóhalomtól délkeletre is, a volt Győri-tanya környékén. Ezt 2015-ben a Pipis-halommal együtt kutatták Skriba Péter vezetésével a 32-es út mentén kialakított kerékpárút munkálataihoz kapcsolódóan. Itt a régészeti megfigyelés során öt leletanyag nélküli jelenséget fogtak meg, amely valószínűleg a Győri-tanya lelőhely szarmata településének peremét alkotta.³¹

A Pipis-halom a következő nagy kiterjedésű lelőhely, amely a települést északról



7. kép: Településrészlet feltárása keskeny nyomvonalon (Pipis-halom) Fotó: Skriba Péter

partján található a következő nagy kiterjedésű, intenzív felszíni leletanyaggal rendelkező szarmata település (Samsung parkoló vagy Szőlők alja). A területen 2007-ben Kertész Róbert, a Damjanich János Múzeum munkatársa végzett leletmentést több mint három hektár területen. A feltáráson egy jelentős Árpád-kori település is előkerült.³³ Lehetséges, hogy a lelőhely összeér a közeli Ószőlő I-II. lelőhelyekkel, amelyek a falutól északnyugatra eső hátacon húzódnak, és a szarmata mellett intenzív középkori megtelepedésről is árulkodnak.³⁴

ővező, mély fekvésű terület keleti határát szegélyezi. A lelőhelyen Skriba Péter szarmata kori temetőt és települést tárt fel. A feltárás a Hatvani-határhoz hasonlóan hosszasan átvágta a település magját (7. kép). A település legsűrűbb része a nyomvonal északi oldalán húzódott, míg délen, a körforgalom környékén néhány települési jelenséget és egy körárkos-halmos temetőt néhány sírját tárták fel.³²

Nyugatra, a Samsung-gyár mögött, a Só-mocsár egykori déli

³⁰ VADAY A. 1989, Kat. 95. 7, T. 41. 5.

³¹ MNM Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/2120>, 2019. augusztus 15.

³² MNM Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/2119>, 2019. augusztus 15; valamint ld. 9. ljj.

³³ BÍRÓ GY. 2015; MNM Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/45562>, 2019. augusztus 15. A feltárás szarmata korra vonatkozó eredményeiről nem rendelkezem adatokkal.

³⁴ MNM Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/45318>; <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/45322>, 2019. augusztus 15.

Belterület

A város belterületéről a Csörsz-árkon kívül római kori lelőhelyet nem ismerünk. A Tűzoltószertár környékén népvándorlás kori sír került elő a 20. század derekán, amely akár szarmata temetőt is jelezhet, de az adatok inkább avar vagy honfoglalás kori temetkezést sejtetnek.³⁵

Tulajdonképpen a Csörsz-árok pontos nyomvonalát sem ismerjük a település területén belül: biztos adataink a Zagyva nyugati oldaláról és a község keleti határából származnak. Ezek arra utalnak, hogy a mai Jászfényszaru közvetlenül a Csörsz-árok mentén létesült.

A Csörsz- vagy Ördög-árok egy hatalmas római kori védelmi rendszer mai elnevezése. Több vonalból, úgynevezett hosszanti sáncokból állt össze, amelyek északról és keletről vették körbe az Alföldet.³⁶ Jászfényszaru a Duna–Tisza közti sáncok déli vonalán, az ún. Kisárok mentén jött létre, amelynek nyomai számos alföldi településen ma is jól láthatók.

Ugyan a Csörsz régészeti kutatása a jövőben még rengeteg meglepetéssel szolgálhat, de már ma is hatalmas háttéranyaggal rendelkezünk a témához, amely jobbra néhány kutatónk hosszú távú, szisztematikus munkájának köszönhető. A sáncvonalak térképes és adattári feldolgozását követően a teljes magyarországi szakasz bejárása, leírása és dokumentálása is megtörtént az 1960–1970-es években Patay Pál vezetésével.³⁷ Egyértelműen megállapítható, hogy akkoriban számos olyan helyen rögzítették a Csörsz nyomait, ahol a folyamatos mezőgazdasági művelés vagy a lelőhely elpusztítása miatt ma már felszíni jelenség nem figyelhető meg. A bejárás során a lakosságtól hallott információkat is rögzítették. Ez lakott területeken megkönnyítette a védmű lokalizálását olyan esetekben, ahol a beépítettség miatt már akkor sem volt lehetőség a sánc vagy az árok megfigyelésére. Jászfényszaru esetében szintén hasonló kutatási módszerekkel találkozunk.

A biztos szakaszok összekötése, a helyi adatok és visszaemlékezések együtt arra utalnak, hogy a Csörsz a település délnyugati oldalán, a Madách Imre – Kossuth Lajos út vonala környékén, leginkább a Madách Imre út végénél léphetett be a település területére; ott, ahol az 1960-as évekig a Zagyván egy gyaloghíd is állt.³⁸ Ezek az útvonalak a 18. századtól már biztosan léteztek, ezért nem kizárt, hogy egyes utcaszakaszok a sánc vonalát őrzik.

Innentől „a Zagyva északi oldalán, a kertek alatt húzódik. Dobák László pék háza mellett, a hajdani marha lehajtó-közön lép a község területére, s vezet a Vásár-térnek a mai labdarúgó pályának irányába. A mai Corvin Ottó (Corvina) utca beépített jobboldali házsorának udvaraiban még ma is jól lehet követni a hosszanti horpadást.”³⁹ A Csörsz tehát

³⁵ MNM Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/45871>, 2019. augusztus 21.

³⁶ Lásd e kötetben: Farkas Kristóf Vince: A szarmata sáncárokrendszer és Jászfényszaru.

³⁷ BALÁS V. 1961; GARAM É. – PATAY P. – SOPRONI S. 2003.

³⁸ KISS J. 2000, 232–233, Erdei kishíd, ill. Festőközi út fejezetek.

³⁹ KISS J. 2000, 234–235, Kisárok.

a Corvina utcánál, a Béke TSz. egykori hajtatótelepe mellett lépett ki a község belterületéről.⁴⁰ Erről a szakaszcsoportról írták 1866-ban: „[Deák József nagykőrösi gimnáziumi tanár] Elmondta, hogy a község északkeleti részén Monostor irányában haladva, a vásártérnek fennhagyott mezőségen mintegy 60 öl hosszúságban még épen találta. Partja befele, tehát a töltés délnek, az árok északi irányba esett. Nyoma az akkor ujjal felosztott földeken keresztül Monostor irányában vonult.”⁴¹

A városban egyes vélemények szerint a mai sportpálya területén húzódik át.⁴² Egy 1838. évi leírás szerint viszont a plébániatemplom épült a Kisárok vonalára: »Fényszaru fekszik ... a Zagyva folyó partján, ahol a Kisárok ezen folyót keresztül hasítja ... Szentegyháza ezen városnak a Kis-Árok felett vagy onnan építve.«⁴³ Patay Pálék helyszíni megfigyelése alapján az egykori Fürst Sándor utca 42. számú ház (ma Szent István út) éppen a sáncrepület épült.⁴⁴ A község területén áthúzódó sánc nyomvonaláról tehát több kétséges adatunk is van, amelyek a településen belüli rekonstrukciót egyelőre bizonytalanná teszik.

Végül egy numizmatikai leletet kell megemlítenünk. A római kori bronz- és ezüstérmek széles körben elterjedtek az Alföldön. Az aranyérmek jóval ritkábban kerülnek elő, s közülük is ritkaságszámba mennek az 1. századiak. Egy 1. századi aranyérmet, Claudius császár aranyát 1892-ben találták meg Jászfényszarun. A lelet megtalálóját „Kis Jánosnak hívják, béres Pósa József bérlőnél, ki Szücs Mihály jászfényszarui főbírónak azt a tanyáját bérlé, mely a vasuti megállóhelytől Jászfényszarura vezető út bal oldalán fekszik. Ott találta 1892 ősszel szántás közben az aranyat.”⁴⁵ A lelőhely valószínűleg⁴⁶ ma már beépített területre esik, és a község északkeleti részére lokalizálható, a mai Dobó István utca és Kinizsi Pál út környékére. A Claudius arany Hild Viktor numizmatikai gyűjteményének részét alkotta egy ugyancsak a fényszarui határból előkerült és Claudius idejéből származó, ritka középbronz éremmel együtt.⁴⁷

⁴⁰ Ez a szakasz régészetileg is nyilvántartott: MNM Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/46666>, 2019. augusztus 21. Digitális lokalizációja pontatlan, a sánccsoport néhány száz méterrel délebbre húzódik.

⁴¹ Idézi BALÁS V. 1961, 49.

⁴² Ld. 35. lj.

⁴³ BALÁS V. 1961, 48–49; eml. GARAM É. – PATAY P. – SOPRONI S. 2003, 22.

⁴⁴ MNM Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/61779>, 2019. augusztus 21. A helyszíni digitális lokalizációja pontatlan.

⁴⁵ VADAY A. 1975, Kat. 15; PROHÁSZKA P. 2000, 17; PROHÁSZKA P. 2013, 86.

⁴⁶ A 3. katonai felmérés a megjelölt részen tanyahelyet jelez „Sücs pusztá” felirattal, amely az 1883. évi kataszteri térképen is megfigyelhető. Magyarország 1941. évi katonai felmérése alapján a tanya akkorra már nem létezett (www.mapire.eu).

⁴⁷ VADAY A. 1975, Kat. 16.

Keleti határ

A településtől északkeletre és a 32-es úttól délre eső területen az elmúlt években szintén intenzív kutatások folytak. A Pipis-halomtól délre, az útkereszteződés környékén nagyobb kiterjedésű szarmata temető húzódhat.⁴⁸ Az egykori beszámolók alapján a 20. század közepén földmunkák alkalmával szarmata temető sírjai pusztultak el itt megfigyelés nélkül, majd az Ipari Park kialakítása során is megsemmisült legalább egy szarmata sír. Az Ipari Park és a 32-es út közé eső területen további sírok feküdhetnek. A temető valószínűleg összeér a Pipis-halom lelőhellyel, és talán a körforgalom környékén 2015-ben feltárt temetőrészlettel is összefügg. A Pipis-halom környékén feltárt intenzív, hosszú ideig lakott településhez valószínűleg ez a nagy méretű temető tartozhatott, amely sajnos mára részben megsemmisült, és dokumentáció hiányában az elpusztult sírok helyszíne sem pontosítható. Az úttól délre eső temetőrész nem szerepel az örökségvédelmi nyilvántartásban, és temető lévén terepbejárással valószínűleg nem is lokalizálható. Maradványai roncsolásmentes kutatással (geofizika, talajradar) talán tisztázhatók lennének.

Az Ipari Parktól keletre található Kopasz-agyagos elnevezésű lelőhelyen szarmata kori település nyilvántartott. 2016-ban Bóka Gergely végzett itt próbafeltárást a Jászfényszaru könnyűipari beruházás Előzetes Régészeti Dokumentációjához kapcsolódóan.⁴⁹

Szintén a körforgalomtól délre, az Ipari Park területére esnek a Gyékényes II., III., IV. lelőhelyek. Térségükben szűkül össze a Zagyva-völgy: az ármentes magaspart kiszélesedik, pereme délnyugati irányba húzódik, helyet adva annak a területnek, ahol a mai település létrejött. A homokvonulatok ÉNy–DK irányt vesznek fel, amelyeket szikes legelők és mélyen fekvő, vizenyős területek tagolnak és határolnak kelet felől. Mindhárom többkorszakos lelőhelyen több régészeti tevékenység zajlott az elmúlt években az ipari beruházásokhoz kapcsolódóan, amelyek során szarmata kori telepek és temetők is előkerültek.



8. kép: Egymásba fűzött szarmata kori bronzkarikák (Szeméttelép I.)
Fotó: Ilés-Muszka Andrea

⁴⁸ MNM Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/45944>, 2019. augusztus 15. A lelőhelyként nyilvántartott helyszínen 2017-ben Gulyás András végzett régészeti negatív eredményű próbafeltárást.

⁴⁹ MNM Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/46235>, 2019. augusztus 12. Egyetlen, őskori kerámiával keltezhető gödör került elő.

Észak felől haladva első közülük a Gyékényes III. lelőhely, amely a főúthoz legközelebb esik.⁵⁰ Egy része valószínűleg megsemmisült az ipari park első ütemének létesítése során, de a bekötőúttól délre folytatódhat, s határa igen közel esik a Gyékényes II. lelőhelyhez.

A Gyékényes II. a következő ÉNy–DK irányú magasparton húzódik.⁵¹ Az Előzetes Régészeti Dokumentáció összeállításához geofizikai kutatást és próbafeltárást végeztek 2016-ban, majd 2017-ben történt a megelőző feltárás Polgár Zoltán, a Damjanich János Múzeum munkatársának vezetésével.⁵² A feltárás jelentősége, hogy a nagy kiterjedésű településen biztosan elkülöníthető volt egy korábbi, és egy későbbi, a késő szarmata – hun korig tartó római kori településhorizont. Itt tárták fel Jászfényszaru legnagyobb sírszámú és kiterjedésű körárkos–halmos szarmata temetőjét is, amely 50 sírből állt.

Gyékényes IV. lelőhelyen az Előzetes Régészeti Dokumentációhoz kapcsolódó tevékenységek után szintén 2017-ben végezték el a leletmentő feltárást a Damjanich János Múzeum munkatársai F. Kovács Péter és Hoppál Krisztina vezetésével.⁵³ A lelőhelyen egy intenzív, gazdag leletanyagot szolgáltató, két periódusú szarmata kori település részletét tárták fel, amelyet a 3–4. századra kelteztek. A településjelenségek közül kiemelhető egy füstölőrendszer feltárása. A húsfélék vagy mezőgazdasági termények füstölésére, aszálására használt, földbe mélyített építmények mára jól ismertek a szarmata kori Alföld településein, de viszonylag ritkák a településeken; és még ritkább az a jelenség, amikor a kemencék hálózatából nagyobb rendszert építettek ki. A próbafeltárás során egy körárkos temető jelenségeit is megfigyelték. A Gyékényesen egy további helyszínen is feltételezhető szarmata kori település és temető, amelyet felszíni kutatással azonosítottak.⁵⁴

Az ipari park területétől délkeletre a volt Szeméttelép északi és keleti oldalán egy további nagy kiterjedésű lelőhely húzódik (Szeméttelép I. és Nagy-Agyagos, egymással összefüggő régészeti lelőhelyek). A lelőhelyen át húzódó dűlőút burkolásához kapcsolódóan, és a tőle északra eső terület megelőző feltárása során itt is nagy kiterjedésű szarmata települést tártak fel a Jász Múzeum munkatársai 2017–2018 folyamán (8. kép).⁵⁵ A lelőhelyet településszerkezete miatt és az épületek nagy száma miatt érdemes kiemelnünk: hasonlóan tagolt, szinte szabályos falusias szerkezetet mutató településkép máshonnan a határból nem ismert. (Természetesen hasonló eredmények a nyomvonalas

⁵⁰ MNM Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/25950>, 2019. augusztus 15.

⁵¹ MNM Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/22434>, 2019. augusztus 15.

⁵² Lásd e kötetben: Polgár Zoltán: Jászfényszaru–Gyékényes II.

⁵³ MNM Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/25956>;

https://szolnokiregeszet.blog.hu/2016/06/05/regeszeti_kutatasok_jaszfenyszaru_hataraban, látogatva 2019. augusztus 15.; valamint e kötetben: F. Kovács Péter – Hoppál Krisztina: Jászfényszaru–Gyékényes IV. szarmata lelőhely.

⁵⁴ MNM Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/45498>, 2019. augusztus 15. Digitális lokalizációja bizonytalan.

⁵⁵ Lásd e kötetben: GULYÁS ANDRÁS ZOLTÁN – MASEK ZSÓFIA: Jászfényszaru–Szeméttelép I. (Jászfényszaru–Nagy Agyagos) lelőhely bemutatása.

feltárásokkal keresztülvágott lelőhelyek esetében nem is várhatók el, esetükben a településszerkezetről általában kevesebb következtetést vonhatunk le.) A lelőhely közvetlenül a Csörsz-árokra északra található.

A szeméttelp túloldalán, Szeméttelp II. lelőhelyen szintén szarmata kori település nyilvántartott. A lelőhelyen keresztül fut a Csörsz-árok. 1963-ban a helyszínt szondázó ásatással kutatta Patay Pál és kutatócsoportja.⁵⁶ Ekkor a helyszínnek – amely a szeméttelptől nyugatra, a dűlőúttól északra húzódik – a Jászfényszaru–Sóstó nevet adták. 1963 tavaszán a Sóstótól délnyugatra eső dombvonulaton a Csörsz terasza még jól kirajzolódott, és a szántásban nagy mennyiségű szarmata kori cserepet és paticsomladékot találtak. A helyzet tisztázására a helyszínt ugyanazon év őszén megkutatták. Nagyon kevés olyan helyszínt ismerünk, amikor a Csörsz egyéb régészeti korú településsel azonos lelőhelyen figyelhető meg, és így az árokrendszer keltezését elősegítheti. A feltárás és a lelőhely ezért a teljes Csörsz-kutatás szempontjából kiemelkedő jelentőségű.

A feltárás két, egymástól 38 méterre nyitott, 1 m széles szondákból állt. A szondákban a Csörsz metszetén túl három szarmata kori jelenség rajzolódott ki. Közülük kettő gödör volt, a harmadik esetleg földbe mélyített épület sarka is lehetett. Mindhárom jelenség közvetlenül az ároktól délre feküdt, azaz a településrészlet az egykori védmű sánca alatt húzódott. A sánc kiemelkedését a feltáráson már nem lehetett rögzíteni, de az említett 19. századi jászfényszarui leírás és más helyszínek alapján is biztos, hogy az a Kisároktól délre esett. A Sóstónál feltárt árokszakasza 7,30 m szélességű volt.⁵⁷

A települési jelenségekből előkerült kerámiaanyag pontosabb keltezésre nem alkalmas, de biztosan szarmata kori. Ezt már Patay Pál kutatócsoportja is megállapította; a leletanyagot ma is hasonlóképpen értékelhetjük. Az is ma még megállja a helyét, hogy az anyag általánosan elterjedt formái között nincs olyan, amely kifejezetten késő szarmata kori lenne. A feltárás során számos edénytöredéket találtak a feltöltésben, az elszántott védmű területén: köztük már akadnak olyanok, amelyeket inkább a késő szarmata korra keltezhetünk.⁵⁸ Ezek azonban a sánc keltezésére közvetlenül nem használhatók fel.



9. kép: Látogatás az ásatáson (Szeméttelp I.)
Fotó: Ilés-Muszka Andrea

⁵⁶ SOPRONI S. 1969, 45; GARAM É. – PATAY P. – SOPRONI S. 2003, 49–50, Abb. A, Taf. 13–14. Az I. szonda metszete: Abb. 1. Fénykép a II. szondáról északi irányból: 102. o. 3; VADAY A. 1989, Kat. 100.

⁵⁷ GARAM É. – PATAY P. – SOPRONI S. 2003, 22.

⁵⁸ GARAM É. – PATAY P. – SOPRONI S. 2003, 50, Taf. 14. 5.

A Jászfényszaru–sóstói feltárás önmagában is bizonyítja, hogy az Alföld egyedülálló védműve a késő római kor előtt nem jöhetett létre, hiszen a sánc ráhúzódott a feltárt jelenségekre. Arról, hogy a szarmata település használata és a sánc létesítése között mekkora időtávolsággal számolhatunk, a feltárás nem szolgáltatott adatokat.

A Csörsz-árok éppen az egykori Sóstó (vagy Kissóstó), azaz a szeméttelép magasságában érte el a mai dűlőutat. A szemétteléptől keletre az út a Csörsz vonalán halad mintegy 1 km-es szakaszon. A dűlőút a Csörsz vonalából a Barát-halom melletti volt tanyánál ágazik ki – a tanyát a keleti irányba futó árokrendszerre építették –, majd a védmű tovább fut Pusztamonostor felé.

Jászfényszaru, Szele Flór-pusztáról az 1960-as években több alkalommal kerültek be szarmata kori edénytöredékek a Damjanich János Múzeumba.⁵⁹ Ez a lelőhely (Szele Flór szőlőjétől eltérően) a keleti határban húzódik, és hivatalosan ma Pusztamonostor közigazgatási területéhez tartozik.⁶⁰ A helyszínen Stanczik Ilona végzett régészeti terepbejárást 1965–1966 folyamán. A beletározott edénytöredékek szarmata kori településre utalnak, de karakterisztikus, keltező értékű lelet nincs köztük. A település közvetlenül a Kisároktól délre fekszik.

A Pusztamonostor felé vezető dűlőúttól délre, szintén közvetlenül a Kisárok mellett, újabb lelőhelycsoporttal találkozunk (Veres rét I–IV). Az I. és IV. lelőhelyeken regisztrálták szarmata kori megtelepedés nyomait felszíni gyűjtés során.⁶¹

Fényszaru alatt, a Galga-torkolattól délre a Zagyva-völgy erősen összeszűkül. A káta határ felé eső futóhomokos területek jelentős részén erdő húzódik. A terméketlen homoknak tartott területen alig ismerünk régészeti lelőhelyet. Annál több sorakozik a



10. kép: Szeméttelép I. lelőhely megelőző feltárása

Fotó: Ilés-Muszka Andrea

Zagyva-völgy folyóvízi homokos területének peremén. A folyó bal partján húzódó viszonylag sok lelőhely között, a jelenlegi helyzet alapján, kevés a római koriként nyilvántartott helyszín. A mai Galga-torkolattal szemben, a Virágoshalom-dűlőben húzódik az első lelőhelycsoport. Jelentős középkori megtelepedés mellett (Galga-torkolat, Tamusok hídja I–II.) bronzkori és szarmata kori megtelepedés regisztrált a Virágos-halom IV. lelőhelyen.⁶² Ugyanebben a dűlő-

⁵⁹ VADAY A. 1989, Kat. 96–98; PROHÁSZKA P. 2000, 16.

⁶⁰ MNM Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/61923>, 2019. augusztus 21.

⁶¹ MNM Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/45523>;

<https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/45550>, 2019. augusztus 20.

⁶² MNM Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/46167>, 2019. augusztus 20.

ben, tovább délkeletre, további két szarmata lelőhely található, amelyek egy nagyobb telepet is alkothatnak (Virágoshalom II–III.).⁶³ Még tovább délkelet felé a dűlőben, az erdőfolt déli oldalán, a Zagyva kiemelkedő, partos részén két szarmata kori település lokalizált. Mindkettő a homokvonulatok peremén jelentkező, feltehetően kisebb kiterjedésű lelőhely (Szegek I–II.).⁶⁴

Ugyanerről a határrészről származhat két különleges római kori üvegedény. Jászfényszaru jászfelsőszentgyörgyi határrészéről került elő két balsamarium, állítólag egy csontváz mellett, amelyet a homokból forgattak ki.⁶⁵ A sírról további információkkal nem rendelkezünk. A leleteket 1894-ben Hild Viktor vette meg egy helyi paraszttól 50 krajcárért. Az üvegedény a szarmata sírokban viszonylag ritka, de jól ismert leletnek számít. A tárgytipusok nagyon változatosak, sokfélék, és több irányból juthattak az Alföldre. A leggyakoribb leletek az üvegpoharak. Balsamarium – illatszeres fiola – a szarmata kori Alföldről e két példányon kívül nem ismert. Ezeket a Római Birodalomban illatszerek, kenőcsök tárolására használták. Pannoniában a 2. századtól terjedtek el nagyobb számban. Hogy a szarmata területre még valamilyen szépitőszer érkezett-e meg, vagy már csak az üvegedények, az ma már nem állapítható meg.

Nyugati határ

A Zagyva nyugati oldalán, az északi határban viszonylag kevés lelőhelyet ismerünk. A környék a Galga mélyen fekvő, áradmányos öntésterületéhez tartozik. A Galga a folyószabályozás előtt széles területen terpeszkedett szét a torkolatvidéken. A lápos területet morotvák, zúgók, erek, vízállások tagolták; a folyóvízi homokos ártéri síkságból néhány futóhomokos dombvonulat is kiemelkedik. Az Első katonai felmérés 18. század végi térképszelvénye alapján a községet Boldog felől szárazföldi úton nem lehetett elérni. Tura felől is csak délnyugati irányból, a Galga-torkolat messzi kikerülésével lehetett megközelíteni, amely a mai úthálózaton is megfigyelhető.

Szintén látható az Első katonai felmérésen, hogy ezen a mélyen fekvő területen a Csörsz-árok nyomát a térképészek folyamatosan követni tudták a Zagyva-partig, azaz a Kisárok a Galga torkolatvidékének teljes területén elkészült, és nem is roncsolódott véglegesen egészen a 19. századig. A folyó fő sodrásának torkolata ekkor jóval a Csörsztől északra, Boldog alatt érte el a Zagyvát; a Kisárok tehát a Galgát nem keresztezte. A lecsapolások tájtalakító hatása ellenére az 1960-as években még meg tudták állapítani a Csörsz pontos futását, és bizonyos kisebb szakaszokon még ma is azonosítható a sánc, illetve a hozzá tartozó árok vonala. A helyzetet az is nehezíti, hogy a csatornázási munkálatok során a Kisárkot is felhasználták. Ahol a Csörsz a község területére belép,

⁶³ MNM Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/45731>; <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/45762>, 2019. augusztus 20.

⁶⁴ MNM Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/46184>; <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/46197>, 2019. augusztus 20.

⁶⁵ STANCIK I. 1975, 90, Kat. 47; VADAY A. 1989, 181, Kat. 99, Taf. 38. 5–6; PROHÁSZKA P. 2000, 19.

ott a szabályozott Galga medre néhány 100 méteren keresztül a Csörsz-árok vonalában halad.⁶⁶ A Csörsz hamarosan elhagyja a Galga medrét, keresztülhalad a Makkoserdőn, a Bugyogón, majd egy szakaszon keresztül ma már igen nehezen követhető a csatornázott ártéri területen. A Zagyvától közvetlen nyugatra eső erdőfoltban azonban jó állapotban fennmaradt. Ez a csatornázás, ill. mezőgazdasági művelés hiányának köszönhető.⁶⁷ A fennmaradt szakasz bemérése, és a Csörsz vonalának örökségvédelmi nyilvántartásba vétele minél hamarabb elvégzendő feladat.

Az erdőtől keletre a szántón a 19. század végén a Galga egyik morotváját csatornával vezették el a Zagyva felé. Ez a csatorna, amely a Madách út és a Zagyván egykoron átívelő kisebb híd vonalával egybeesik, feltehetően szintén a Csörsz árkanak vonalában létesült. A szakaszt az 1960-as években is érzékelték felszíni elszíneződésként.⁶⁸

Régészeti feltárás ezen a határreszen alig történt, a lelőhelyeket inkább terepbejárásból és helyszíni szemlékből ismerjük. Egy nagy kiterjedésű szarmata és avar kori település található a Csörsz-ároktól és a Galgától jóval északra, a Kacsaró-parton.⁶⁹ A Galga mai, szabályozott medrétől délre a határt sűrűn szegélyezik a régészeti lelőhelyek azokon a területeken, amelyek mezőgazdasági művelés alatt állnak. Az erdőfoltok területéről egyetlen régészeti lelőhelyet sem ismerünk. Ez valószínűleg nem tükrözi a valós helyzetet, csupán az erdős területen fekvő lelőhelyek rosszabb felszíni megfigyelhetőségének köszönhető.

A Galga-torkolattól délre, a Zagyva jobb partján, a folyó kanyargó ősmedrei mentén számos régészeti lelőhely található. Folyóvízi homokon és futóhomokos kiemelkedéseken létesültek. Pandalos, Csonthalmi-tanya lelőhelyen szarmata telep és valószínűleg temető is húzódik. Szarmata települések nyomai találhatók három további közeli lelőhelyen, amelyek



11. kép: Pipis-halom szarmata települése bontás közben
Fotó: Skriba Péter

szántás után jól megfigyelhetők voltak a mezőgazdasági művelés alatt álló területeken (Csonthalom tanyák IV., V. és VI.).⁷⁰

A határ délnyugati szélén sorakozó lelőhelyek már a Zagyva felé, délkeletre tartó Mérges-patak partját szegélyezik. Az ér mai vonala szintén a 19. századi folyószabályozások, lecsapolások, és a közeli vízjárta területek kiszáritása után alakult ki. Az ÉNy–DK irányú homokdombokon számos lelőhely húzódik. Közülük két-két, egymáshoz közeli lelő-

⁶⁶ GARAM É. – PATAY P. – SOPRONI S. 2003, 21.

⁶⁷ GARAM É. – PATAY P. – SOPRONI S. 2003, 21; KISS J. 2000, 230–237. (elsősorban Bugyogó, Nagyerdő, Kisárok).

⁶⁸ Jászfényszaru kataszteri térképe, 1883 (www.mapire.eu); GARAM É. – PATAY P. – SOPRONI S. 2003, 21.

⁶⁹ MNM Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/46017>, 2019. augusztus 20.

⁷⁰ MNM Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/35614>;

<https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/45866>; <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/46114>, 2019. augusztus 20.

helyen kerültek elő szarmata kori régészeti emlékek. A Mérge-s-patak, Kórés-patak partja és a Boldogi határ egymás közelébe eső lelőhelyek, valamint összefügghetnek a már Pest megyébe eső Tura, Kórós közeli lelőhellyel is.⁷¹ Egyéb korszakok mellett mindkettőn regisztráltak szarmata kori és népvándorlás kori településeket is. A Hosszúhát-dűlőn két egymáshoz közeli lelőhelyen (Kórés–Hosszúhát I. és II.) szarmata kori település és temető került elő. Madaras László, a szolnoki múzeum munkatársa Kórés–Hosszúhát I. lelőhelyen leletmentést végzett 2003-ban, szétszántott honfoglalás kori emlékek bejelentése után.⁷² A lelőhelyen honfoglalás kori emlékek mellett egy szarmata női sír is előkerült. A szomszédos Hosszúhát II. lelőhelyen ugyanekkor nagy kiterjedésű szarmata kori településnyomokat figyeltek meg.

Régészeti kitekintés

Kora szarmata kor

A római császárkor elején az Alföld az erdélyi dák állam politikai fennhatósága alá tartozott. Nagyon kevés régészeti adatunk van arra vonatkozóan, hogy a dák hatalom kiépülésével, a Kr. e. első évszázadban, az Alföld mely területein telepedtek meg dák népcsoportok. Tárgyi emlékeket alig tudunk hozzájuk kötni: ez még a keleti, tiszántúli területeken is nehézségekbe ütközik. Az első alföldi szarmaták megtelepedésének időpontja azonban – lásd fentebb – szintén bizonytalan. Írott forrásaink alapján valószínű, hogy az Északi-középhegység területén a kora császárkorban még kelta eredetű népcsoportok laktak, akiket később germán (kvád és vandál) népelemek váltottak fel a hegyvidékeken. Az észak-alföldi területeken az 1. században elméletileg velük is számolhatnánk. Ugyan néhány kora szarmata kori sírdényről felmerült, hogy kvád kapcsolatokat tükröznének,⁷³ de ezen kívül késő kelta vagy germán népelemeknek, azaz velük összekötött anyagi kultúráknak sincs nyoma a Jászságban.

A korszakra térségünkben a legtöbb fényt a jászsági numizmatikai leletek vetik. Ezek tanulságait a közelmúltban Prohászka Péter összegezte, összekötve a jászdózsai római denárlelet részletes értékelésével.⁷⁴ Jászdózsán 1905-ben egy 114 darabos éremkincs került elő, amely római köztársaság kori és kora császárkori ezüstdenárokat tartalmazott. Az érmekeket Kr. e. 151 és Kr. u. 64–68 között verték, azaz Nero vereteivel záródnak. A Jászságból több hasonló korú, kisebb, 3–5 ezüstdenárt tartalmazó éremkincs is származik: kettő Jászberényből, valamint egy Jászfákalmáról.

A Jászfényszaru előkerült és fentebb említett Claudius arany (Kr. u. 46/47.) mellett

⁷¹ MNM Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/35669>; <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/46639>; <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/63953>, 2019. augusztus 20. Utóbbi azonos MRT 11, 28/13. lelőhellyel.

⁷² MNM Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/46093>; <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/46099>, 2019. augusztus 20.

⁷³ VADAY A. 1983, 171–172.

⁷⁴ PROHÁSZKA P. 2013.

meg kell említeni Tiberius császár aureusát (Kr. u. 14–37) Jászdózsáról, valamint Nero aranypénzét Jászkisérről. Ezek a leletek az ezüstkincsekhez hasonlóan egyértelműen a térség kiemelt szerepét jelzik.

A leleteknek ez a koncentrációja merőben szokatlan az Alföldön – legalábbis a mai publikációs helyzet alapján. Köztársaság kori római érmek a Jászság területére nemcsak közvetlenül Pannonián, az egykori eraviszkusz területeken keresztül, hanem a Jászságtól északra eső hegyvidékekről és keletről, a dák fennhatóság alatt álló területekről is eljuthattak, mert előfordulásuk ezeken a területeken is adatolható. Az aranyérmek azonban Prohászka Péter szerint inkább a Római Birodalom közvetlen szerepét, külpolitikai aktivitását jelzik a térségben. Hogy kik részesültek ezekben a juttatásokban a Kr. u. 1. században, arra sajnos nem tudunk választ adni.

Az észak-jászsági régi múzeumi anyag egy részéről felmerülhet, hogy dák leletekként értékeljük őket.⁷⁵ Dák emlékműként elsősorban a kézzel formált kerámia bizonyos típusait tartjuk számon. A szarmata koros kutatás régóta rámutatott, hogy annak ellenére, hogy ezek az edénytípusok, díszítések nem terjedtek el a szarmata kerámiaanyagban, hasonlóak a kora és középső szarmata kori sírokban is előfordulhatnak.⁷⁶

Széles szájú, benyomott díszű, kézzel formált fazék került elő Jászberényben például a Fehértói homokbánya körül. A kísérelétek viszonylag korai, valószínűleg 2–3. századi temetőre utalnak, de ennél korábbra mai tudásunk alapján az anyag nem keltezhető.⁷⁷ Hasonló, a nyak alatt benyomott bütyökdísszel tagolt edényt közöltek Füzesabony–Kastély-dűlő 66. sírjából, amely egy kora szarmata temetőből származik.⁷⁸

A pusztakerekudvari határból egy szórvány temetőanyag ismert. Ennek a fontos lelőhelynek a lokalizálása sajnos bizonytalan. A temetőt a kerámiaformák alapján a kora császárkortól a késő római korig használhatták. A szórványanyag között nincs olyan emlék, amelyet megnyugtatóan keltezhetnénk a római kor előtti évszázadra.⁷⁹ Kiemelkedő viszont egy kora császárkori római bronzserpenyő, valamint egy korai erős profilú bronzfibula, amelynek használata az 1. század 2. felére – a 2. század elejére tehető.⁸⁰ Egy ezüstcsüngő ugyaninnen a 2. század végére keltezhető.⁸¹

A kézzel formált, durva, tagolt bordadíszekkel vagy egyéb plasztikus díszítésekkel ellátott edények tehát hosszan élő formai típusok, amelyek etnikailag nem szignifikánsak. A Jászságban dák népcsoportok régészetileg egyelőre nem mutathatók ki. Kisebb dák közösségek megtelepedése nem zárható ki, de ennek bizonyításához modern feltárásokra,

⁷⁵ Legutóbb PROHÁSZKA P. 2000, 13.

⁷⁶ VADAY A. 1989, 173–179, valamint ld. a kora szarmata sírok síredényeit ISTVÁNOVITS E. – KULCSÁR V. 2006, 223–225.

⁷⁷ PÁRDUZ M. 1938–43a, 52; VADAY A. 1989, Kat. 38, Taf. 25.

⁷⁸ FARKAS Cs. 2000, 11. kép 6, 26–27.

⁷⁹ PÁRDUZ M. 1938–43a, 51–52; VADAY A. 1989, Kat. 81, Taf. 36–38.

⁸⁰ VADAY A. 1989, 76, Taf. 38. 2.

⁸¹ VADAY A. 1989, 57, Taf. 38. 3.

zárt leletegyüttesekre volna szükségünk.⁸²

A legkorábbi, jól körülhatárolható szarmata leletcsoportot az ún. kora szarmata kori aranyhorizontnak nevezzük. Karakterisztikus leletanyaga elsősorban női temetkezések aranytárgyaiból: fülbevalókból, lunulákból (félhold alakú csüngőkből), különböző alakú aranyflitterekből (felvarrható ruhadíszekből), aranygyöngyökből, aranytorquesekből (nyakperecekből) áll, amelyek gyakran gömbölyű karneolgyöngyökkel, más korai gyöngytípusokkal, ritkán egyéb, római tárgytypussal (pl. korai fibulákkal, edényekkel) egészülhetnek ki. Ezek a tárgytypusok erős kapcsolatokkal rendelkeznek a kelet-európai térségek, a Fekete-tenger északi partvidéke és a Krím-félsziget felé. A kevés egykorú férfisir jellegzetes fegyvere a gyűrűs markolatú rövidkard. A sírok temetési rítusa a későbbi szarmata horizontokhoz hasonló, dél-északi tájolású, csontvázas temetkezéseket jelent.

A kora szarmata aranyhorizontba tartozó leletanyag eddig nem került elő Jászfényszaru területén. Ez a horizont éppen a Duna–Tisza köze északi felén fordul elő a leghangsúlyosabban, de ezek a sírok meglehetősen ritkák. A temetkezések magányosak, vagy kisebb temetőket alkotnak, amelyek mindig kevés sírszámmal rendelkeznek. Jászfényszaruhoz legközelebb Pusztamonostoron és Boldogon találkozunk ennek a korszaknak a jellegzetes anyagával.

Boldogról kora szarmata kori arany fülbevaló került az egri múzeumba.⁸³ Monostorról két alkalommal kerültek be aranytárgyak az MNM gyűjteményébe. Útépítés közben kerültek elő a két világháború között.⁸⁴ A két együttes összetartozása feltételezhető, de ma már nem bizonyítható. Az egyik lelet egy granulációs díszű fülbevalópár. A másik egy aranyrozettából, karneolgyöngyökből, egy hegyikristály gyöngyből, valamint egy korong használatával készült, kis méretű szürke palackból állt. A két leletegyüttes egyetlen női sírra utal. A rozetta a felvarrható aranyflitterekhez tartozik, amelyekből egy-egy sírban általában jóval többet találunk. Párhuzamaik a Kárpátoktól keletre is megtalálhatók.⁸⁵ A monostori példány a ritka, négyzetes alakú példányok közé tartozik, amelyhez hasonlók például Tenk-Homokbánya lelőhelyről (Heves megye) kerültek elő.⁸⁶

Ezek a leletek a Kr. u. 1. századra és a 2. század elejére keltezhetők. A horizont értékelése, keltezése körül folyamatos szakmai vita zajlik. Istvánovits Eszter és Kulcsár Valéria legújabb összefoglalása alapján biztosan az 1. század végénél korábbra keltezhető együttes nincsen köztük.⁸⁷ Ehhez azonban hozzátehetjük, hogy mivel az együttesekből a pontos keltező értékű leletek gyakran hiányoznak, sok esetben korábbi keltezésük sem zárható ki.

A Kr. u. 1. század első felében és kora második felében a Jászságban tehát a

⁸² Ld. még ISTVÁNOVITS E. – KULCSÁR V. 2018, 224–226.

⁸³ ISTVÁNOVITS E. – KULCSÁR V. 2018, 167. kép. A lelet közöletlen.

⁸⁴ PÁRDUZ M. 1941, 20; PÁRDUZ M. 1956, 179; KÖHEGYI M. 1982, Kat. 25–26, 297; VADAY A. 1989, Kat. 253. és 255, Taf. 87; PROHÁSZKA P. 2000, 14–15.

⁸⁵ KÖHEGYI M. 1982, VIII. t. 2–3; ISTVÁNOVITS E. – KULCSÁR V. 2018, 208–210, 173–174. kép.

⁸⁶ ISTVÁNOVITS E. – KULCSÁR V. 2018, 173. kép 5.

⁸⁷ ISTVÁNOVITS E. – KULCSÁR V. 2018, 223.

legfontosabb régészeti leleteket a numizmatikai emlékek jelentik. Ezek egy olyan népcsoportra utalnak, amely közvetlen politikai kapcsolatokat ápolt a Római Birodalommal és esetleg a szomszédos barbár hatalmi centrumokkal is. Ők vagy az első szarmaták lehettek, vagy egy olyan közösség, akiket az első szarmaták beköltözése készítetett éremkincseik elásására, és a térség elhagyására.⁸⁸

Középső – késő szarmata kor

A következő időszakról az 1. századnál már jóval többet tudunk. A szarmata kori temetők és települések nagyobb számban a 2. század második felétől mutathatók ki szerte az Alföldön. Az elmúlt évek jászfényszarui feltárásai között minden bizonnyal erre az időszakra keltezhető leletek, települések, temetkezések is vannak. A 2. században használatba vett megtelepedési helyek és temetők egy része egészen a 4. századig továbbélt. Néhány nagy kiterjedésű lelőhely esetében valószínűleg Jászfényszaru határában is ilyen hosszú élettel számolhatunk. A helyzet a Jászágó többi településén is hasonló lehetett, csak ismeretünk különböző mértékű ezekről a folyamatokról az egyenetlen kutatási helyzetnek köszönhetően.

A markomann–szarmata háborúk után meginduló római kereskedelem számos emléket hagyott maga után Jászfényszaru határában is, amelyek mind a temetkezésekben, mind a településeken kimutathatók (viseleti elemek, ékszerek, pénzérmék, ld. a katalógust).⁸⁹

A kommunikációs csatornákat mindig a földrajzi adottságok és az aktuális geopolitikai viszonyok határozták meg. Valószínűsíthetjük, hogy a térség fő kereskedelmi útvonala Aquincumból és a vele szomszédos szarmata területről indult. Feltételezhető, hogy Aquincumból délkeleti irányba indultak a regionális jelentőségű főútvonalak az Alföld belsőbb területei felé. Valószínűleg Aquincumtól északkeleti irányba indulva is létezett egy nagy jelentőségű kommunikációs csatorna, amely az észak-alföldi területek és a Kárpátok északkeleti hegyvonulatai felé vezetett, az északi barbár területekkel biztosítva az összeköttetést. A folyók partján szintén feltételezhetők egykori kereskedelmi útvonalak: ez a Zagyva-völgy esetében is felvethető. Azonban az már bizonytalan, hogy a Zagyva menti útvonalnak elsődlegesen a római területekkel való kapcsolattartás, vagy a szarmata területeken belüli és az északi germán törzsekkel való kommunikáció lehetett-e az elsődleges szerepe.

A numizmatikai leletek ebben az időszakban is a római kapcsolatok sajátos tükrét mutatják, és olyan folyamatokat jeleznek, amelyekre a régészeti hagyaték más szegmensei nem tudnak rámutatni. A római pénzek tömeges beáramlása az általános alföldi kép szerint a Flaviusok ideje alatt kezdődik (Kr. u. 1. sz. második fele). A Jászágóban az eddigi eredmények alapján Traianus uralkodása alatt nő meg a pénzmennyiség, és válik rendszeressé a pénzforgalom a második században. A rendszeres forgalom a

⁸⁸ PROHÁSZKA P. 2013.

⁸⁹ VADAY A. 1998; jászági kitekintés: PROHÁSZKA P. 2000, 19.

Severusok koráig, a 3. század első feléig biztos, de a térségben jelentős késő 3. századi beáramlás is tapasztalható. A tetrarchia korától a 4. század közepéig ismét folyamatos használattal számolhatunk. A hatalmas mennyiségű szórvány érem alapján az alföldi lakosságnak a római pénz nemcsak a nemesfémérték miatt bírhatott jelentőséggel, hanem az árucserében is szerepet játszhatott. A jobb minőségű ezüstpénzek sokáig, akár évszázadokig is forgalomban maradhattak. Erre az is utal, hogy gyakran nagyon lekopott, rossz állapotban kerülnek elő mind a településekről, mind a sírokból.

Kutatásunkra jellemző, hogy Prohászka Péter 2000-es tanulmánya a numizmatikai értékelésnél elsősorban Hild Viktor 100 évvel ezelőtti gyűjtésével dolgozott, kiegészítve azt néhány, az 1950-es években talált érem adatával.⁹⁰ Ez összesen 112 db római érmet jelent. Azóta sem rendelkezünk egyetlen, a témába vágó publikált adattal sem a régióból.

A római érmek nagy mennyisége évtizedek óta ismert, de számuk a fémkeresőzés tömeges elterjedése óta még egyértelműbbé vált. Nyilvánvaló, hogy a fémkeresőzések során csak Jászfényszaru területéről százas nagyságrendben, az Alföldről pedig ezres nagyságrendben kerülnek elő római érmek, amelyek jelentős része kisebb-nagyobb magángyűjteményekben, ellenőrizetlenül és dokumentálatlanul végzi. Ezek pontos lokalizálása segíthetné lelőhelyeink keltezését, feldolgozásuk a pénzforgalom vizsgálatát, az úthálózat és az útrendszert hierarchiájának kutatását, és rengeteg más kutatási kérdést előmozdíthatnának. A lelőhelyfosztogatás, a római pénzek „kiáramlása”, koordináta nélküli felszedése visszahozhatatlan és felbecsülhetetlen károkat okoz a magyar régészetnek.

A térség regionális szerepe a korabeli geopolitikai viszonyok tükrében a római és a germán területek viszonylagos közelségében, valamint a Zagyva és a Galga közvetítő szerepében rejlik. A császárkori szarmata elit távolra nyúló kapcsolatrendszerének egyik legszebb példája a jászberény-cesgelaposi temető. Ezen a lelőhelyen több sír anyaga pusztult el, és keveredett össze. Ezt a sírdények vagy a karperecek nagyobb száma, a férfi és női sírokra vegyesen utaló leletek (ékszerek, fegyverek) is mutatják. A leletet Supka Géza mentette meg, de csak Párducz Mihály ismertette részletesen, évtizedekkel később.⁹¹

A leletegyüttes egyik legkiemelkedőbb tárgya a római áttört díszű, aranyozott bronz kardkoptató, amely minden bizonnyal egy római fegyverhez tartozott. Egy nagy méretű kalcedongyöngy esetleg egy kard markolatgombja lehetett. Egy vagy több rangos férfisirra utal a kéttagú szarmata csathoz tartozó szíjvég, valamint a lelethez tartozó lándzsa is. Az ékszerek közül kiemelkedő, kígyó alakú aranygyűrű valószínűleg pontusi műhelyből származik: a Krím-félszigetről, Uszty-Alma 1. századi temetőjéből ismerjük hozzá a legjobb párhuzamot. A lelet másik gyűrűje egy karneol gemmával díszített római aranygyűrű. Egy s-alakú kapocs a germán területek, a Przeworsk-kultúra felé mutat, és a markomann-szarmata háborúk környékére keltezhető. Megemlítendő még egy scrinium

⁹⁰ PROHÁSZKA P. 2000, 18–19. Jászfényszaru, Hatvan, Boldog, Pusztamonostor, Jászárokszállás és Jászberény területéről.

⁹¹ PÁRDU CZ M. 1938–43b; VADAY A. 1989, Kat. 34.

(római ládika) veretei, két római eredetű síredény, valamint egy poncolt díszű szív alakú csüngő, amely római katonai felszerelés (lószerszámzat) része lehetett.⁹² A leletegyüttesben egy rangos közösség hagyatékát sejthetjük, akik egyaránt szoros kapcsolatokat ápoltak az északi germán, a keleti szarmata, valamint a római területekkel.

Itt kell megemlítenünk egy különleges, vitatott korú leletet is: a jászfényszarui ezüst karperecpárt.⁹³ A csavart drótból tekerceselt karperecek egyedi kialakítású állatfejekkel díszítettek. A leletek szórványként, pontos lelőhely nélkül kerültek be a MNM gyűjteményébe az 1. világháború alatt, egy honfoglalás kori leletegyüttes társaságában. Az állatfejes karperecek a római korban és a 10. században is elterjedtek voltak, ezért az egyedi, lelőkörülmények nélküli tárgyak meghatározása nehézségekbe ütközik. A tárgyak jelentős kutatástörténettel bírnak, amelyet a közelmúltban Langó Péter összegzett idézett tanulmányában. A rajtuk elvégzett röntgenfluoreszcenciás vizsgálat, a tipológiai értékeléssel együtt, a római kori eredetet valószínűsítette. Ebben az esetben valószínűleg utólag keveredhettek a honfoglalás kori sírleletek közé.

Sajnos azonban sem a leletek összetartozásában, sem a lelőhelyben nem lehetünk biztosak. Érdekes adat, hogy Supka Géza 1916. évi leírása szerint a leletek „részben a Csörszárka néven ismeretes mélyedésben kerültek napfényre”.⁹⁴ Sajnos az ma már nem deríthető ki, hogy ez mely tárgyakra vonatkozik az együttesből, és a Csörsz mely szakaszáról van szó – amint láthattuk, a Csörsz vonala a nyugati és keleti határban is jól ismert volt, még a 20. század második felében is.

A késő római kor egyedülálló emléke a tágabb régióban a Hatvan-Gombospusztán felépült késő római kiserőd.⁹⁵ Feltehetően Valentinianus császár uralkodása alatt épült, és a Csörsz-árok létesítésével, funkciójával is kapcsolatba hozható, hiszen ez a katonai objektum az északi sáncvonal közelségében helyezkedik el.

A térséget a 4. századi háborús időszakok, hadjáratok, a keletről érkező népvándorlási hullámok, a római katonai építkezések látszólag alig érintették, legalábbis hatásuk a helyi anyagi kultúrában alig érezhető – kivéve természetesen a Csörsz megépítését. A települések kerámiaanyagában a késő római korban általánosan eluralkodik egy keleti ízlés, amely az erdélyi és kelet-európai Marosszentanna–Csernyahov-kultúrával való közös vonásokat jelent. A Marosszentanna-kultúrát általában a gótokkal azonosítjuk. Ez az ízlés a jászfényszarui anyagban is megfigyelhető (pl. a Szeméttelep I. lelőhely késő római kori anyagában, 9. kép). Ugyanakkor ez nem jelenti a keleti kultúra közvetlen megjelenését, inkább egy közös ízlésről, a kapcsolatok erősödéséről beszélhetünk, vagy olyan keleti hatásokról, amelyek hamar beolvadtak az alföldi anyagi kultúrába.

Hasonló folyamatok a temetkezések esetében is megfigyelhetők. Az Alföldre be-

⁹² VADAY A. 1989, 47–48, 51–53, 63–64, 70, 105, 110.

⁹³ KURUNCZI S. – LANGÓ P. 2000.

⁹⁴ KURUNCZI S. – LANGÓ P. 2000, 219.

⁹⁵ PROHÁSZKA P. 2000, 21–22. Római erődöt Jászboldogháza (a terület a 19. század végén még Jászberényhez tartozott) területén is feltételeztek, de az objektum értékelése bizonytalan, ld. PARÁDI N. 1991; MASEK ZS. 2019.

vándorló, kulturálisan jól elkülönülő népeiséget, Dacia provincia kiürítése után, a 3. század végén és a 4. század első felében, nem tudunk egyértelműen kimutatni a régészeti anyagban.⁹⁶ Új népcsoportok érkezése csak a 4. század végén fogható meg, amelynek egyik markáns csoportja az Észak-Alföldön jelentkezik (ún. Tiszadob-csoport), ugyanakkor a hasonló jellegű temetők a Jászságban, ill. attól nyugatra már hiányoznak.

A temetők és települések (feltételezhető) folyamatos használata Jászfényszaru környékén azt mutatja, hogy a lakosság nagyobb traumák nélkül folytatta életét ezen a tájon egészen a hunok érkezéséig. Ezt a következtetést természetesen az elmúlt években kiásott hatalmas mennyiségű leletanyag a jövőben felülírhatja.

Aszarmata kor vége, hunok és germánok

A szarmata kor végének értékelése a korszak elejéhez hasonlóan hosszú szakmai viták tárgyát képezi. A két szélsőség a történeti–régészeti értékelésben: 1.: A szarmaták a hunok elől elmenekültek, ill. a lakosságot a hunok kiirtották és elűzték; a hunok uralma alatt az alföldi területet már a hunok és a hozzájuk csatlakozott népek, elsősorban germán törzsek lakták. 2.: A szarmata lakosság a hunoknak behódolt, helyben maradt, az alföldi települések a hun kor végéig a birodalom gazdasági háttérét biztosították, aminek Attila halála után a gepidák vetettek véget.

A vita alapja az, hogy a szarmata kor utolsó periódusának tárgyi anyagát nehéz régészetileg, abszolút módon keltezni. Ez a települési anyagokra és a sírokra is vonatkozik. Utóbbiak a hun kor kezdetét biztosan megélték, a gazdag, jellegzetesen hun kori együttesek, amelyek szűk időrendi fogódzót nyújtanak, mégis hiányoznak általában a szarmata temetőkből. Ez azonban nem jelenti azt, hogy velük nem lehetnek egykorúak.

Az Alföld tiszántúli területei az 5. század második felétől a Gepida Királysághoz tartoztak, míg a Dunántúlon a keleti gótok, majd a langobardok alakítottak rövid életű királyságokat. A gepidák egy keleti germán eredetű népcsoportot alkottak. Ardarich királyuk Attila hatalmának csúcán az uralkodó egyik bizalmas főembere volt. Attila halála után a Nedao menti csatában (455) a gepidák által vezetett koalíció kerekedett felül, így az Alföld központi területei az ő kezükben maradhattak.

A gepidák jellegzetes anyagi kultúrája csak a Tisza bal partján és a Tiszántúlon fogható meg. Csak néhány kivétel erősíti ezt a szabályt: ezek a lelőhelyek is igen közel esnek a Tiszához, annak nyugati partjához. A Duna–Tisza köze nagy része a gepida korban lakatlannak tűnik. A helyzet magyarázatára többféle elképzelés született. A legismertebb talán az, hogy a Duna–Tisza köze széles határterületet, egyfajta gyeput alkotott az egymással gyakran harcban álló germán királyságok között. Az is lehetséges, hogy a Duna–Tisza közti homokvidék a germán népcsoportok gazdálkodásának nem felelt meg. Az utóbbi évtizedekben felmerült az is, hogy a Duna–Tisza közén a szarmata lelőhelyek hosszú keltezésével, mélyen az 5. századba nyúló továbbélésével számolhatunk.

⁹⁶ Vö. ISTVÁNOVITS E. – KULCSÁR V. 2018, 332–333, 370–376.

A Jászság azon területek közé tartozik, amely úgy tűnik, hogy az 5. század folyamán szinte teljesen elnéptelenedett. Nagyon kevés hun kori régészeti anyagot ismerünk a területről, pl. a jánoshidai női sír anyagát, amelyet sasfejes kiscsatok kelteznek a század középső harmadára – második felére.⁹⁷ Jászberény környékéről egy kis sírszámú temető ún. meőt típusú rövidkardok és egy lévai típusú fibulapár keltez a hun korra.⁹⁸ A Jászfényszaruhoz legközelebbi hun kori leletek újonnan előkerült leletanyagok: egy 13 sírból álló 5. századi temető Zsámbok határából,⁹⁹ valamint egy lévai típusú fibula Jászágoról.¹⁰⁰ Ebbe a körbe illeszkedik egy szintén kiemelkedő fontosságú új lelet is: egy 5. századi fibulatöredék Jászfényszaruról, amely az északi határban került elő.¹⁰¹

Az új jászsági hun kori leletek azt bizonyítják, hogy e korszak anyagára bárhol számíthatunk a régióban. A leletek felbukkanása véletlenszerűnek tűnhet. Azonban a jászberényi és jánoshidai lelőhelyek esetében (s talán az új lelőhelyek esetében is) felvethető: topográfiai helyzetük azzal magyarázható, hogy még a késő római településrendszerbe illeszkedtek.¹⁰² Hun kori településeket a Jászságban eddig nem sikerült elkülönítenünk. Ennek magyarázata az is lehet, hogy a hun kori leletanyagot maga után hagyó közösségek lakóhelyeit a szarmata lelőhelyeken, azok ún. késő szarmata – hun kori horizontjában kereshetjük.



12–13. kép: Szarmata edény kiemelése (Hatvani-határ) Fotó: Skriba Péter

A Gepida Királyság konszolidálódása, az alföldi gepida anyagi kultúra kialakulása néhány évtizedig eltartó folyamat lehetett. A jászsági hun kori leletek a tiszántúli gepida lelőhelyeken alig rendelkeznek párhuzamokkal: azoknál jellemzően korábbra keltezhetők. Ezért ezeket a leleteket nem köthetjük egyértelműen a gepidákhoz, sem semmilyen, az írott forrásokban szereplő népcsoporthoz. Az 5. század végére és 6. század első felére keltezhető régészeti anyagot nem ismerünk a Jászságból. A gepida korban, az első avar népcsoportok érkezéséig a térség lakatlannak tűnik.

⁹⁷ KOVRIG I. 1963, 196–197.

⁹⁸ PÁRDUCZ M. 1959, 318; VADAY A. 1989, Kat. 61.

⁹⁹ KISS A. 2015.

¹⁰⁰ Az információt köszönöm Gulyás Andrásnak.

¹⁰¹ Az információt köszönöm Gulyás Andrásnak és F. Kovács Péternek.

¹⁰² MASEK ZS. 2018.

Gondolatok a lelőhelytopográfiával kapcsolatban

Regionális topográfiai összefoglalásra viszonylag ritkán adódik hasonló alkalom: amikor a kívánt cél az aktuális helyzetkép bemutatása, és nem egy szisztematikus kutatás vagy projekt eredményeinek összegzése. Ezért érdemes a Jászfényszaru környéki lelőhelytopográfia tanulságaira bővebben is kitérni.

A település ma Magyarországon régészeti szempontból jól kutatottnak számít. Leginkább a 32-es út környezete, valamint a településtől északra és keletre fekvő területek ismertek a városi beruházások eredményeként, de más határrészekeken is viszonylag sok lelőhelyet tartunk nyilván. Azonban azt is hozzá kell tennünk, hogy szisztematikus régészeti topográfiai kutatások Jászfényszaru területén még nem zajlottak, ezért még rengeteg felderítetlen lelőhely húzódhat a határban.

A röviden bemutatott lelőhelyek alapján egyértelmű, hogy a római korban ezen a vidéken, az Alföld más tájaihoz hasonlóan, igen sűrű volt a megtelepedettség. Jászfényszaru területén 98 régészeti lelőhely van nyilvántartva, amelyek közül 57 lelőhelyen regisztrált római kori emlék (ez a lelőhelyek 58%-át jelenti). A Jászfényszaru területén élt szarmatákról mindezek ellenére ma még meglehetősen keveset tudunk.

A Jászfényszaru környéki feltárások ma már több ezer szarmata kori régészeti objektumot eredményeztek. (Több olyan feltárt szarmata kori településünk is van, amely ennél önmagában jóval nagyobb, de régészeti feldolgozása még egyiküknek sem zárult le.) Viszonylag ritka, hogy egy mai település határában több szarmata kori lelőhely nagy felületű, modern régészeti feltárása is megtörtént. Ez általában nyomvonalas feltárásokat jelent, például autópályák létesítése esetében. Jászfényszaru esetében nyomvonalas és ún. blokkos feltárási szelvényekkel egyaránt rendelkezünk (10–11. kép). Előbbiek a települések használati idejéről és a településrendről, utóbbiak a települések szerkezetéről, a háztartások anyagi kultúrájáról árulkodnak jobban. A kutatási helyzet ezért nagy szakmai potenciált hordoz magában.

A sűrű szerkezetű és nagy mennyiségű leletanyagot szolgáltató szarmata települések feltárásai (Hatvani-határ, Pipis-halom, Szeméttelap, Gyékényes) több korszak településeit hozták felszínre. Segítségükkel egyértelműen megállapítható, hogy a római kori szarmata népesség – annak ellenére, hogy keletről jött lovasnépként számolunk velük – az Alföldön letelepült életmódot folytatott. Településeik a mezőgazdaság és az állattartás jelentős szerepéről árulkodnak. Fejlett, kelta és római hagyományokon alapuló, kézművesipari szintű kerámiaművességgel rendelkeztek (12–13. kép). Arra csak az utóbbi évtizedek nagyberuházásokhoz kötődő régészeti leletmentései derítették fényt, hogy a települések a kis méretű tanyáktól a hatalmas, falusias jellegű, több száz évig lakott lelőhelyekig terjedtek.

Sajnos azonban a régészeti anyag részletes feldolgozása nélkül – amelyre országosan alig-alig akad forrás és szakmai kapacitás – sem a települések, sem a temetők pontosabb korszakát nem tudjuk megállapítani. Ma már elfogadott, hogy a leletmentések során csak

a nyomvonal vagy a beruházás során veszélyeztetett terület feltárására van lehetőség. A szegényes anyagú települések, településrészek előkerülése gyakori és természetes, előre nem kiszámítható jelenség. Ezek az egykori települések szélét vagy kevésbé intenzíven használt részeit jelenthetik, amelyek keletkezésére szintén sor kerülhet az anyag részletes feldolgozásával. A települési rendről, tájhasználatról ezek a lelőhelyek is sokat elárulhatnak.

A határ több részén – például a Nagy-Bika-halom, vagy a Vontatóhalom környékén – több lelőhelyet is ismerünk egymás közvetlen közelében. Ezek kiterjedése, összefüggései bizonytalanok: nem tudjuk, hogy önálló települések voltak-e, egy lelőhelyet alkottak-e, vagy egy térben elhúzódó, fokozatosan odébb költöző közösség nyomait őrzik. Utóbbi településtípust már több esetben megfigyelték az alföldi lelőhelyegyütteseken. Ezzel összefüggésben az sem ismert, hogy az egyes telepek, településrészek mennyi ideig, milyen hosszú ideig lehettek használatban. Ezekben a kérdésekben a modern módszereknek megfelelően, GPS-koordinátákkal felvett felszíni leletanyag is segítségünkre lehet.

A temetők mellett a települések is elsődleges fontosságúak a múlt megértése szempontjából, mert más tevékenységekről: a mindennapi élet színtereiről és hosszabb távú folyamatokról tanúskodnak. A környezetrégészeti vizsgálatok – amelyek a régészeti korok környezeti hátterére, a természetes környezetre és az emberi hatások vizsgálatára koncentrálnak – egyértelműen jelzik, hogy a szarmata kori népesség erős hatással bírt az alföldi tájra. Ezek a vizsgálatok nagyrészt a régészeti feltárások során a településekről nyert földmintákon alapulnak.

Az eddigi vizsgálatok alapján az Alföld a római korban alakult át véglegesen kultúrtájjá, a szarmaták nagy mértékű mezőgazdasági tevékenységének köszönhetően. Az alföldi erdős sztyeppe véglegesen a római korban változott át füves sztyeppevidékké az antropogén hatások, az emberi beavatkozás következményeként. A technikai fejlődés a környezet tartós, visszafordíthatatlan átalakítását hozta magával. Az erdők összetétele is erőteljesen átalakult: az Alföld nagy területein a vaskor végén és a császárkorban alakultak ki a ligeterdők és a másodlagos, bolygatott, nyitott erdők. Ezek a változások alapozták meg a Kárpát-medence további, népvándorlás kori fejlődését. Ezt a folyamatot azonban a korszakra koncentráló természettudományos kutatások kis száma miatt egyelőre alig ismerjük.

Amíg ezeket a változásokat nem értjük jobban, addig az egykori közösségek nagyságával, a demográfiai adatokkal sem lehetünk tisztában. Gyakran feltételezzük a történeti adatok alapján, hogy a késő római korban a népesség a keleti bevándorlások miatt nőtt meg erőteljesen.¹⁰³ Ezt a magyarázatot ugyanakkor a régészeti adatok nem támasztják alá egyértelműen.

Egyelőre azt sem tudjuk, ezekhez a településekhez átlagosan mekkora temetők tartoz-

¹⁰³ Pl. PROHÁSZKA P. 2000, 20.

hattak. A Jászfényszaru határában feltárt szarmata kori temetkezések száma összességében alig haladhatja meg a 100 sírt. Ez a szám igen kevés, összehasonlítva a települési emlékek nagy mennyiségével, és figyelembe véve a több évszázados időkeretet. Egyelőre minden leletegyüttes publikálatlan.

A kis mennyiségű sírszámhoz hozzájárul, hogy a szarmata temetők kiterjedése igen nagy: a sírok gyakran egymástól meglehetősen messze találhatóak, így egy feltérési felületbe általában viszonylag kevés temetkezés esik bele. Másrészt a véletlenül előkerülő emlékekből a viszonylag szegényes leletanyag, valamint a szakmai érdeklődés gyakori hiánya és kapacitáshiány miatt – pl. a honfoglalás kori sírokkal szemben – ritkán alakul ki leletmentés; ezek szórványos sírleletek maradnak. A sírok száma ezért csak a megelőző feltérások során gyarapodik.

A római kori népesség a Duna mindkét oldalán nagy szerepet játszott a népvándorlás korban a Kárpát-medencében élt népségek embertani képének kialakításában. A manapság fénykorukat élő és rengeteg vitát kiváltó archaeogenetikai kutatásokban rejlő egyik lehetőség, hogy egy-egy populáció összevethető a területen élt korábbi népségek antropológiai anyagával, így a közösségek továbbélése, biológiai kontinuitása új módszerekkel tanulmányozható lesz. Ezekhez a kutatásokhoz azonban nagy mennyiségű genetikai mintára, archaikus DNS-re van szükség.

A népvándorlás korra irányuló vizsgálatokban a Kárpát-medence római kori népességét általában az egyszerűség kedvéért egy egységes alaplakosságnak értékelik. Természetesen a római kori populációk sem lehettek genetikailag teljesen függetlenek a Kárpát-medencében élt őskori társadalmaktól, és a római korban is számolnunk kell bevándorlási hullámokkal, migrációval, áttelepítésekkel. Ennek a korszaknak mélyebb megértése nélkül a Kárpát-medence történetének, valamint a magyarság kialakulásának, előzményeinek kutatása is csorbát szenved.

Kelet-Magyarországon a sírhalmok, kurgánok legnagyobb részét a rézkorban és a római korban emelték az itt élt közösségek. A szarmaták az egyetlen népvándorlás kori népcsoport Magyarországon, akik rangos halottaikat nagy méretű halomsírok alá temették. Sajnos a halomsírokat általában már évszázadokkal ezelőtt kirabolták, így a szarmata társadalom felsőbb rétegeiről nagyon keveset tudunk. A halmok felmérése, nyilvántartásba vétele országosan megtörtént, azonban létesítésük kora gyakran kérdéses marad. Jászfényszaru területén sem ismerünk egyetlen, biztosan a római korban emelt kurgánt (bár ez az értékelés a Barát-halommal kapcsolatban már felmerült). Ennek ellenére az országos folyamatoknak megfelelően feltételezhetjük, hogy a jászfényszarui halmok egy része római kori.

Ezek a halmok évszázadokig, évezredekig láthatók maradtak, a táj szerves részévé váltak, amelyeket a később itt élők többféle módon hasznosíthattak: rátelepültek a régészeti korokban, vagy az újkorban létesültek rajtuk tanyák; beletemetkezhettek a régi síremlékek közepébe, oldalába például a honfoglalás korban; a lábuknál nagyobb temetők is létesülhettek. Nagy számban alkottak igazodási pontokat a későbbi lakosság számára: utakat

szegélyeztek, útkereszteszódések létesültek közelükben, határhalomként, később pedig közigazgatási határ vagy földmérési alappont kialakításához használták őket. A mezőgazdaság által el nem pusztított, de gyakran körbeszántott halmok jelentős botanikai értékeket őrizhetnek, amelyek szigetként őrizték meg a ligetes–füves sztyeppe egykori növényvilágát.

A Csörsz-árokknak nevezett, több vonalból álló sáncrendszer feltehetően a 4. században jött létre, esetleg a 3. század végén kezdhették meg létesítését. Szarmata kori megtelepedés nyomai és szarmata rítusú temetők a sáncvonalak között, sőt bizonyos területeken a legkülsőbb vonalakon túl, azoktól északra, ill. keletre is található. Mivel a lelőhelyek keltezése gyakran bizonytalan, és a szarmaták az 1. századtól kezdve a térségben éltek, ezért a sáncok között és az azokon kívül található szarmata lelőhelyek a létesítmény római kori keltezését önmagukban nem vonhatják kétségbe.

Egyelőre arról nem rendelkezünk általános képpel, hogy a hosszanti sáncrendszer milyen hatással volt a római kori településszerkezetre: járhatott-e nagyobb mértékű áttelepedéssel (belső migrációval), vagy a településhálózat jobbára érintetlen maradt a sáncvonalak környezetében. A római kor folyamán természetesen szerte az Alföldön szűntek meg és alakultak új települések, régészeti lelőhelyek: a településrend nem lehetett évszázadokig statikus, változatlan.

Jászfényszaru területén ma már valószínűsíthető, hogy a Kisároktól közvetlenül északra és délre is kiterjedt késő szarmata kori településrendszer létezett, azaz ebben a zónában az élet a 3–4. században sem állt meg. Hogy a sánc kialakítása járt-e változásokkal a Jászfényszaru környéki településhálózatban, azt csak a feltárt lelőhelyek feldolgozása és szisztematikus topográfiai munkák segíthetnének megérteni. Egyelőre csak annyi biztos, hogy a kérdés kutatásához a jászfényszarui feltárások szinte egyedülálló lehetőséget biztosítanak. Szintén hosszú távú kutatások lennének szükségesek ahhoz, hogy a Csörsz későbbi – avar kori, Árpád-kori – szerepét megérthessük a térségben.

A szarmata kori kurgánok tehát, ahogyan szerte az Alföldön, erősen meghatározták a történeti táj arculatát. Ugyanez hatványozottan elmondható a Csörsz-áokról, amely tájatalakító szereppel is rendelkezett, és a középkori településszerkezet alakulásában – például a mai Jászfényszaru kialakulásában is – jelentős szerepet játszott.

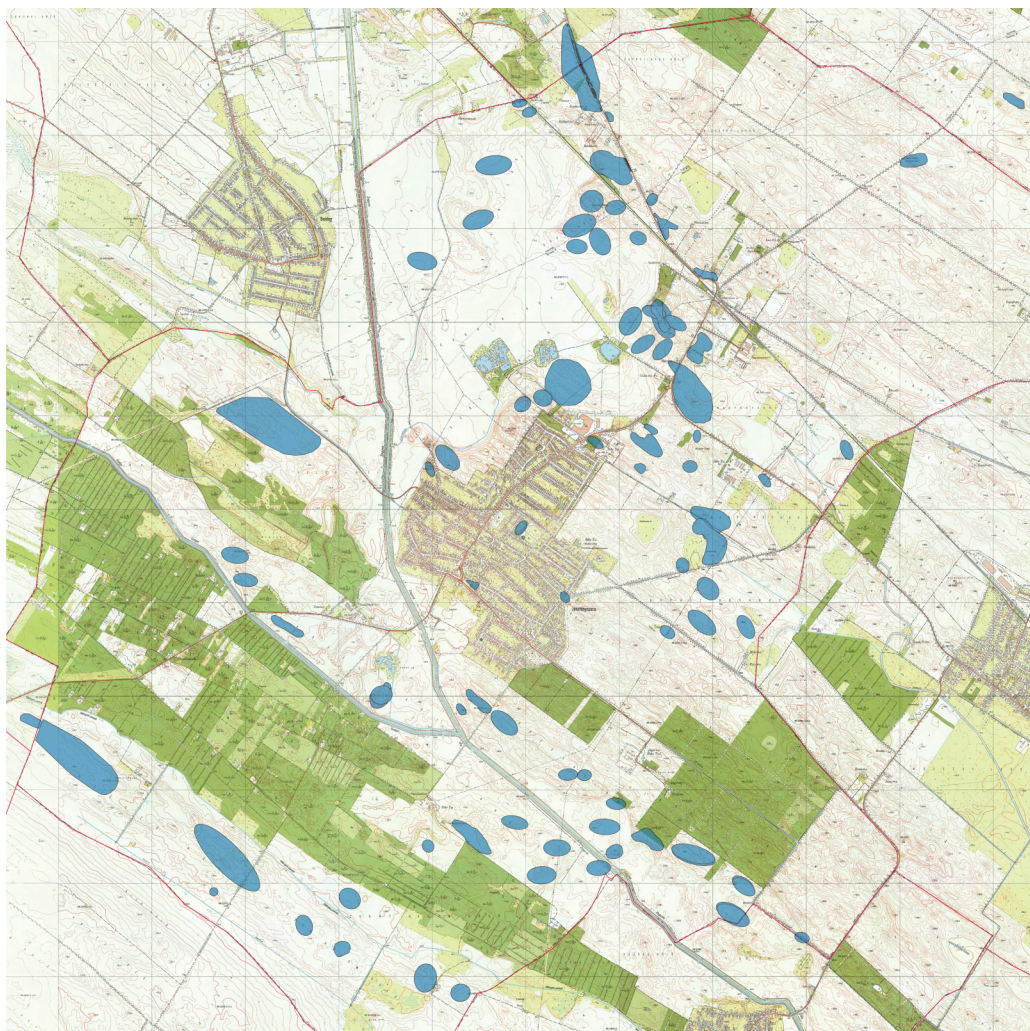
A római kor négy évszázada az Alföldön nem hagyott olyan látványos emlékeket maga után, mint a Dunántúlon. A szarmata kori népességnek azonban így is kiemelkedő jelentősége volt a további évszázadok fejlődésének befolyásolásában. Előttünk álló feladat, hogy megértsük, ez a befolyás a népesség továbbélésére is kiterjed-e, vagy elsősorban a hosszú távú folyamatokban: az úthálózat vagy a kultúrtáj átalakulásában, ill. kontinuitásában tükröződik. A kérdések egy része az elmúlt évek ásatásainak feldolgozó munkájával megválaszolható lehet. A régészet esetében a mennyiség nem egyenlő a minőséggel: a kutatási kérdések jelentős részét nem a feltárással, hanem a szakmai feldolgozással oldhatjuk meg. Emellett a fémkeresős anyagok szisztematikus dokumentációja, közzététele, s az új lelőhelyek felderítése is nagyban segíthet megérteni a Jászfényszaru vidékén a római korban lezajlott folyamatokat.

Felhasznált irodalom

- BALÁS V. 1961: Balás Vilmos: Az alföldi hosszanti földsáncok. Régészeti Füzetek Ser. II. 9. Budapest 1961.
- BENKŐ et al. 2017: Benkő Elek – Bondár Mária – Kolláth Ágnes (szerk.): Magyarország Régészeti Topográfiája. Múlt, jelen, jövő. Budapest 2017.
- BÍRÓ GY. 2015: Bíró Gyöngyvér: Árpád-kori településrészlet házai és településszerkezete Jászfényszaru határában. *Archaeologiai Értesítő* 140 (2015) 149–176.
- BÍRÓ et al. 2018: Bíró Gyöngyvér – Katona-Kiss Attila – Rózsa Zoltán (szerk.): Fémek a földből. Mozaikok Orosháza és vidéke múltjából I. Orosháza 2018.
- FARKAS CS. 2000: Farkas Csilla: Kora szarmata sírok Füzesabony határában (Füzesabony–Kastély dűlő I.). In: A népvándorlások fiatal kutatóinak kilencedik konferenciája: Eger, 1998. szeptember 18–20. Szerk.: Petercsák Tivadar–Váradi Adél. *Heves Megyei Régészeti Közlemények* 2. Eger 2000, 15–50.
- GARAM É. – PATAY P. – SOPRONI S. 2003: Garam, Éva – Patay Pál – Soproni Sándor: Sarmatisches Wallsystem im Karpatenbecken. Régészeti Füzetek Ser. II. 23. Második kiadás. Budapest 2003. (Első kiadása: 1983)
- ISTVÁNOVITS E. – KULCSÁR V. 2006: Istvánovits Eszter – Kulcsár Valéria: Az első szarmaták az Alföldön (Gondolatok a Kárpát-medencei jazig foglalásról). *JAMÉ XLVIII* (2006) 203–236.
- ISTVÁNOVITS E. – KULCSÁR V. 2018: Istvánovits Eszter – Kulcsár Valéria: „...Aligha állhat nekik bármely csatarend ellent.” Egy elfelejtett nép, a szarmaták. A Jósa András Múzeum Kiadványai 74. – Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 5. Nyíregyháza – Szeged 2018.
- KISS J. 2000: Kiss József: Jászfényszaru nagyközség külterületi földrajzi nevei. In: Szállástól a mezővárosig. Tanulmányok Jászfényszaru és a Jászság múltjáról. Szerk.: Langó Péter. Jászfényszaru 2000, 221–238.
- KISS A. 2015: Kiss Alpár: A zsámboki 5. századi temető. Alapszakos szakdolgozat kézírata. Budapest 2015.
- KOVRIG I. 1963: Kovrig, Ilona: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. *Archaeologia Hungarica* XL. Budapest 1963.
- KÓHEGYI M. 1982: Kóhegyi Mihály: Kora szarmata aranyleletes női sírok az Alföldön. *DMÉ* 1982, 267–353.
- KURUNCZI S. – LANGÓ P. 2000: Kurunczi Sándor – Langó Péter: A Magyar Nemzeti Múzeumban Jászfényszaru lelőhellyel beletárolt „honfoglalás kori” karperecek röntgenfluoreszcenciás vizsgálata. In: A népvándorlások fiatal kutatóinak kilencedik konferenciája: Eger, 1998. szeptember 18–20. Szerk.: Petercsák Tivadar – Váradi Adél. *Heves Megyei Régészeti Közlemények* 2. Dobó István Vármúzeum, Eger 2000, 207–234. = A jászfényszarui honfoglalás kori leletek karpereceinek röntgenfluoreszcenciás vizsgálata. In: Szállástól a mezővárosig. Tanulmányok Jászfényszaru és a Jászság múltjáról. Szerk.: Langó Péter. Jászfényszaru 2000, 41–66.
- MASEK ZS. 2018: Masek Zsófia: Settlement History of the Middle Tisza Region in the 4th–6th centuries AD: According to the Evaluation of the Material from Rákóczi-falva-Bagi-földek 5–8–8A sites. *DissArch Ser.* 3. No. 6. (2018) 597–619.
- MASEK ZS. 2019: Masek Zsófia: Attila sírjának nyomában. A jászalsószentgyörgyi késő szarmata kori halomsíros temető. In: Régészeti nyomozások Magyarországon 2. Szerk.: Ilon Gábor. Budapest 2019, 205–224.
- MRT 11: Dinnyés István – Kővári Klára – Kvassay Judit – Miklós Zsuzsa – Tettamanti Sarolta – Torma István: Pest megye régészeti topográfiája. Az aszódi és a gödöllői járás. (MRT XIII/3. kötet) Magyarország Régészeti topográfiája 11. Budapest 2012.
- PARÁDIN. 1991: Parádi Nándor: A jászberény-tetemházi ásatás. *FolArch* 42 (1991) 197–218.
- PÁRDU CZ M. 1938–43a: Párdu cz Mihály: Szarmata kori kerámia a Jászmúzeumban. *JMÉ* 2 (1938–43) 51–57.
- PÁRDU CZ M. 1938–43b: Párdu cz Mihály: A jászberény csege laposi szarmata kori lelet. *JMÉ* 2 (1938–43) 58–63.
- PÁRDU CZ M. 1941: Párdu cz Mihály: A szarmata kori emlékei Magyarországon I. *Archaeologia Hungarica* 25. Budapest 1941.
- PÁRDU CZ M. 1956: Párdu cz, Mihály: Beiträge zur Geschichte der Sarmaten in Ungarn im II. und III. Jahrhundert. *ActaArchHung* 7 (1956) 139–182.
- PÁRDU CZ M. 1959: Párdu cz, Mihály: Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn. *ActaArchHung* 11 (1959) 309–398.
- PROHÁSZKA P. 2000: Prohászka Péter: Jászfényszaru és környékének története a vaskortól a magyar honfoglalásig. In: Szállástól a mezővárosig. Tanulmányok Jászfényszaru és a Jászság múltjáról. Szerk.: Langó Péter. Jászfényszaru 2000, 9–39.
- PROHÁSZKA P. 2013: Prohászka Péter: A jászdózsai római dénárlelet a Kr. u. 1. század közepéről. *Tisicum XXII* (2013) 79–90.

- RÁCZ T. 2017: Rác Tibor Ákos: Fémkeresősök a múzeum kötelékében. Közösségi régészeti modell építése Pest megyében. Magyar régészet – online magazin, 2017 ősz. (http://files.archaeolingua.hu/2017o/F%3rum_R%e1cz%20H17%d5.pdf, hozzáférés ideje: 2019.08.23.)
- SOPRONI S. 1969: Soproni Sándor: Limes Sarmatiae. *Archaeologiai Értesítő* 96 (1969) 165–190.
- STANCIK I. 1975: Stanczik Ilona: Szolnok megyei régészeti adatok Hild Viktor jegyzeteiből. *Szolnok Megyei Múzeumi Adattár* 25–26. Szolnok 1975.
- VADAY A. 1975: Vaday Andrea: A Szolnok megyei éremtani adatok Hild Viktor jegyzeteiből. *Szolnok Megyei Múzeumi Adattár* 27. Szolnok 1975.
- VADAY A. 1983: H. Vaday, Andrea: Das Gräberfeld der Jazyges Metanastae in Mezőcsát–Hörcsögös. *MittArchInst* 12–13 (1982–83) [1983] 167–188.
- VADAY A. 1989: H. Vaday, Andrea: Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricum. *Antaeus* 17–18. Budapest 1989.
- VADAY A. 1998: Vaday Andrea: Kereskedelem és gazdasági kapcsolatok a szarmaták és a rómaiak között. In: *Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön*. Szerk.: Havassy Péter. *Gyulai Katalógusok* 6. Gyula 1998, 117–143.
- VADAY A. 2003: Vaday Andrea: A szarmata területek régészete. A települések. Szarmaták a hun korban. In: *Visy Zsolt (főszerk.): Magyar régészet az ezredfordulón*. Budapest 2003, 267–270, 275–278, 287–288.

Melléklet



1. térkép: Jászfényszaru régészeti lelőhelyei